

II. LAJOS LEGENDÁS ALKINCSTARTÓJA, SZERENCSÉS IMRE ÉS A MONETA NOVA

Sokáig közhelyként élt gazdaságtörténet-írásunkban, hogy az 1521-es pénzrontás II. Lajos (1516–1526) alkincstartójának, Szerencsés Imrének az ötlete volt. Szerencsés – már a kortárs források által – démonizált alakja mögött szinte egy korai Jud Süss-történet körvonalai sejlenek fel, bár az események pontos rekonstrukciójával, és a pénzrontás felelőseinek meghatározásával egyaránt adósak a magyar gazdaságtörténet és a magyarországi zsidóság történetének kutatói. Jelen tanulmány ennek törlesztésére tesz kísérletet.¹

Szerencsés Imre (eredeti nevén: Salomo Seneor ben Ephraim) Spanyolországban, gazdag zsidó családban született. Bátyja, Don Abraham Seneor befolyásos volt a kasztíliai és az aragóniai királyi udvarokban, és 1492-ben családjával együtt kikeresztelkedett, míg öccse, Salomo a kivándorlást választotta. Valószínűleg Itáliába ment, és onnan jött családjával Magyarországra. Buda egyik leggazdagabb kereskedője lett, jelentékeny háza a Zsidó utcában (Judengasse) állt. 1510 körül kikeresztelkedett, elhagyta feleségét és gyermekeit, akik megkapták házáat. Keresztapja Perényi Imre nádor lett; a kereszttségben ezért kapta az Imre nevet, családnevét pedig Szerencsésre (Fortunatus) változtatta. Második felesége egy kolozsvári német polgár leánya, Held Anna, aki egy Györgynek keresztelt fiút szült neki. Szerencsés ekkor már II. Lajos pénzügyi tanácsadója volt, de személynéknél megítélésében a források megosztottak: keresztény kortársai rossz véleményével szemben egykori zsidó hittestvérei a zsidóság támogatóját látták benne, ezért nagyon kedvező képet festettek róla. Komoly itáliai kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, miközben főurak tőkájével üzletelt. A hazai kereskedelmi tőke képviselőjeként ugyanakkor arra törekedett, hogy az idegeneket (Fuggerek) kiszorítsa. Szalkai László váci, később egri püspök, majd esztergomi érsek embeérének tartották: vélhetőleg a nagyhatalmú főpapnak és kancellárnak köszönhette alkincstartói megbízatását. A korábbi történeti szakirodalom az ő nevéhez kötötte a moneta nova (rossz minőségű ezüstpénz) bevezetését. Az 1525-ös rákosi

¹ Itt szeretném felhívni a figyelmet a téma nehézségére, hiszen Lion Feuchtwanger 1925-ben megjelent regénye, a „Jud Süß” (amelyet a nácik az 1933-as berlini könyvégetéskor máglyára vetettek), valamint a regény elferdítésével készült náci propagandafilm (1940: a munkálatok Joseph Goebbels propagandaminiszter felügyelete alatt zajlottak), és általuk Joseph Süß Oppenheimer alakja, egyszer s mindenkorra félrevitte a befolyásos, emancipált zsidó pénzemberről szóló közgondolkodást. Lásd *Bundula István*: A teremtett zsidó. (http://magyarnarancs.hu/konyv/jud_suss_-_a_teremtett_zsido_-_egy_novella_egy_regeny_egy_film-69360, letöltés: 2016. febr. 20.)

országgyűlés már megégetését követelte: „őfelsége égettesse el Szerencsés Imrét, a zsidóból lett keresztényt”²; s bár fogságba vetették, rövid idő után kiszabadult. Ekkor a Fuggerek (magyarországi képviselői) által feltüzelt budai csőcselék kifosztotta házát, Szerencsésnek menekülnie kellett. A válaszcsepással nem várt sokáig: a király – többek között Szerencsés tanácsára – elvette a Fuggerektől a beszercebányai rézkereskedelmet. Ismét alkincstartó lett, több harmincad bérlője, aki kölcsönöket folyósíthatott a királynak. Már 1518-ban örökbe fogadta Haller Jánost, akinek révén gyümölcsöző nürnbergi és erdélyi kereskedelmi kapcsolatokra tett szert. Haller feladata lett a politikai ambíciókkal rendelkező Szerencsés vállalkozásainak irányítása, ráadásul jól jött a Hallerek bányavárosi érdekeltége is. Szerencsés 1526 nyarának végén halt meg. A Szerencsés–Haller vállalkozás tönkrement, a Hallerek pedig kiszorultak Budáról.³

A régebbi történeti irodalom a pénzrontás felelősét Szerencsés Imre személyében vélte megtalálni. Ezzel a nézettel Hermann Zsuzsanna 1977-ben a moneta nováról írt cikkében szállt szembe, hangsúlyozva a Thurzók (és a Fuggerek) pénzrontásban kimutatható szerepét és felelősségét.⁴ Ő az 1525. évi rákosi országgyűlésen történekből, az azokról készült beszámolókból, elsősorban Antonio Burgio

² Részlet Antonio Burgio pápai nuncius rákosi országgyűléssel kapcsolatos 1525. május 13-i naplóbejegyzéséből. Lásd *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához. Századok 109. (1975) 311.

³ A Szerencsés Imre életére, működésére vonatkozó irodalomra lásd *Kohn Sámuel*: Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. (Különlenyomat a Történelmi Tár 1879–1881-iki évfolyamaiból). Bp. 1881. 78–81.; *Uő*: A zsidók története Magyarországon. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig. (A zsidók története Magyarországon. Részben kiadatlan források nyomán. I.) Bp. 1884. (reprint: Bp. 2013.) 270–286., 387–393.; *Büchler Sándor*: A zsidók története Budapesten. A legrégebbi időktől 1867-ig. (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Kiadványai XIV.) Bp. 1901. 63–73.; *Uő*: Szerencsés Imre származása. In: Emlékkönyv dr. Mahler Ede a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem ny. nyilvános rendes tanárának nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Somogyi József – Löwinger Sámuel. Bp. 1937. 406–414.; *Kubinyi András*: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Bp. 2009. 718–723. (eredetileg megjelent *Uő*: Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg 52. (1963–1964). 80–128.; *Scheiber Sándor*: A Szerencsés Imre-irodalomhoz. In: *Uő*: Folklor és tárgytörténet. Teljes kiadás. Bp. É. n. [1996.]. 1473–1485.; *Zolnay László*: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Bp. 1987. 35.; *Havaszi György*: Az „igazi” Fortunatus. Történelmi Szemle 47. (2005) 221–239.; *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1849-ig. (Hungaria Judaica 26.) Pozsony 2012. 343–358. Szerencsés Imre budai polgár örökbe fogadja Haller Ruprecht fiát, Jánost, azért, hogy kereskedését folytathassa (1518): Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. V/1. 1096–1700. Szerk. és kiad. Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor. Bp. 1959. (továbbiakban: MZSO V/1.) 134. (Nr. 277.). Az óbudai káptalan előtt Szerencsés Imre budai polgár és felesége, Anna, fiának és üzletvezetőjének fogadja Haller János budai polgárt (1518. szept. 18.): Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. IX. 1282–1739. Szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1966. (továbbiakban: MZSO IX.) 73–75. (Nr. 79.).

⁴ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 310–314.

pápai nuncius naplójából, illetve a velencei tanácshoz érkezett jelentésekből indult ki. A nuncius és a velencei jelentések részletesen közlik Szerencsés országgyűlésen taglalt bűnlajstromát, de ebben a vonatkozásban nem említik a pénzrontást; különös módon a pénzrontással kapcsolatos panaszok és a „zsidó” működése miatti felháborodás a nemesség követeléseiben közvetlenül nem kapcsolódtak össze. Hermann a két dolog összekötését Kovachich Márton Györgynek tulajdonítja, aki latin nyelvű kivonatban, kompilatív módon ismertette Burgio naplóját és leveleit állította be úgy, hogy Szerencsést a pénzügyek miatt, amelyeknek élén állt, akarták felelősségre vonni. Bár néhány évvel később Engel János Keresztély kiadta Burgio nuncius naplójának latin fordítását, Kovachich szövege nyomán „megszületett a legenda, amely háborítatlanul élt több mint száz éven át”.⁵

1525-ben Szerencsés Imrét sok mindennel vádolták: „rossz élet”-tel, „hitvány tettek”-kel, vagy azzal, hogy „zsidóbb, mint volt”, de leginkább az szúrta ellenfelei szemét, hogy az esztergomi érsek, Szalkai László kegyeltje volt, és mint ilyen, felelős az érsek által kötött rossz szerződésekért. Hermann Zsuzsanna úgy vélte, hogy az 1525-ös országgyűlésen történtek nem támasztják alá azt a nézetet, hogy Szerencsés főszerepet játszott volna a pénzrontásban. Ezzel szemben szerinte a pénzrontás bevezetéséről szóló korai, 1521 augusztusában kelt iratokban Thurzó Elek egyedül jelenik meg pénzverésért felelős személyként, akire „*akarata ellenére*” a király az új pénz verésének gondját bízta.⁶

Thurzó Elek 1522 elején kincstartó is lett, így ő irányította a királyi pénzügyeket több mint másfél éven keresztül. Thurzó üzletfeleinek, a Fuggereknek engedte át a körmöci kamarát (amelyet ekkor faktoruk, Hans Alber irányított), míg az újraindított budai pénzverést magának tartotta fenn. Budai pénzverőmestere Hans Krug nürnbergi éremvész lett. Hans Krug nürnbergi eredete felveti annak a lehetőségét is, hogy eredetileg a Hallerekkel állhatott kapcsolatban.

⁵ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 310–312.; Kovachich Márton György: Vestigia comitiorum apud Hungaros [...] celebratorum. Budae 1790. 559.; Johann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. 2. Halle 1798. 49–55. A legújabb archontológiai összeállítás szerzői Hermann Zsuzsanna cikke vonatkozó részére hivatkozva már egyenesen azt állítják, hogy Szerencsés nem is volt alkincstartó, mert szerintük Hermann ezt már bizonyította: C. Tóth Norbert et al.: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Monumenta Hungariae Historica. Elenchi / Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2016. 134. 470. jegyz., holott Hermann csak a pénzrontásban játszott szerepe kapcsán fogalmazta meg téziseit, illetve hívta fel a figyelmet arra, hogy a „titulo rei monetariae, cui praepositus erat in quaestionem vocaret” mondat Kovachichtól származik, mert ilyen nem hangzott el a rákosi országgyűlésen (Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 311.). Az archontológia szerzői figyelmét bizonyára elkerülte az, hogy a kortársak (például Hans Dernschwam) beszámolóí szerint viszont Szerencsés Imre alkincstartó volt, akinek a menesztését követelték. A Szerencsés Imre alkincstartóságáról szóló források értékeléséhez lásd Gyöngyössy Márton: Gondolatok az archontológiakészítés lehetőségeiről és hatáiról. Esettanulmány Szerencsés Imre alkincstartósága kapcsán. Megjelenés alatt.

⁶ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 312. Szalkai László pályafutásához lásd Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 147–160.

A forrásokból Hermann Zsuzsanna azt a következtetést szűrte le, hogy az új pénz verésében a Fuggerek és a Thurzók jócskán megtalálták számításukat.⁷

A Dunába vetett vonópad és a pénzrontás

„A pénznek akkor van méltányos és megfelelő értéke, ha valamivel kevesebb aranyat vagy ezüstöt tartalmaz annál, amennyit érte vásárolni lehet, mégpedig csak annyival kevesebbet, amennyit a verdeköltségekre le kellett vonni, a verdejegynek ugyanis valamiféle méltóságot kell hozzáadnia a pusztá matériához.”

(Nicolaus Copernicus, 1526)⁸

Nézetünk szerint Hermann Zsuzsanna az általa idézett korabeli források alapján relativizálta Szerencsés Imre alkincstartó pénzrontásban viselt felelősségét, miközben Thurzó Elek körmöci kamaraispán (és a Fuggerek) szerepét túlhangsúlyozta. Értelmezésben például nem szólaltatta meg a korszak pénzverésének egyik fontos szemtanúját, Hans Dernschwamot, a Fuggerek budai alkalmazottját, aki egészen másképpen emlékszik – az általa „körmönfont, rosszindulatú öregember”-nek nevezett – Szerencsés működésére. Hasonló színben tünteti fel Szerencsést Istvánffy Miklós Kölnben 1622-ben megjelentetett munkájában (amelyet Tállyai Pál 17. századi fordításában idézünk): „Mely veszedelmes restségnek vétke Szerencsés Imrét, gazdag embert, ki zsidóból nem oly régen kereszténné lett vólt, s az kincstartóság tisztit Bornemisza után viseli vala, felette megsúlyosítá, s annak a véteknek az anakutána érdemlett büntetését, jóllehet későre, megfizeté.” Az 1525-ös év történései kapcsán pedig többek között annyit jegyez meg az általa „Kéncstartó Imrének” nevezett Szerencsésről, hogy „kit zsidóból kereszténné löttnek és Bornemisza János után kéncstartóvá tétetettnek lenni tanítánk”.⁹

⁷ *Peter Ratkóš*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze im Jahre 1521 und ihre Folgen in der Slowakei bis 1526. (Studia Historica Slovaca 1.) Bratislava 1963. 32.; *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 312–314.; *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói. 1340–1540. H. n. [Bp.] 1999. 63.; *Uő*: A középkori Magyarország gazdasági és pénzügyigazgatási tisztségviselői. Numizmatikai Közlöny 112–113. (2013–2014) 96., 98.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 134. Hans Krughoz lásd *Huszár Lajos*: Körmöcbányai éremvésők és emlékérmek a XVI–XVII. században. (1500–1650). Numizmatikai Közlöny 26–27. (1927–1928) 76–77.; *Paulinyi Oszkár*: Adatok a körmöcbányai éremvésők és emlékérmek kérdéséhez a XVI. század első feléből. Numizmatikai Közlöny 48–49. (1949–1950) 38–39.; *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 313–314.; *Huszár Lajos*: Különös monogram II. Lajos denárain. Numizmatikai Közlöny 80–81. (1981–1982) 85–87.

⁸ Az idézet *Nicolaus Copernicus*: Monete cudende ratio című művéből (1526) származik. Lásd *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 316.

⁹ Hans Dernschwam emlékiratának kritikai kiadása: Memoriál fuggerovského faktora Jána Dernschwama o banksobystrických baniach a feudálnych rozbrojoch v mnohonárodnostnom Uhorsku pred tureckou okupáciou. In: *Peter Ratkóš*: Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku

Dernschwam hangsúlyozza, hogy Szerencsés Imre Szalkai László kincstartó embere volt, akire az a kincstartói hivatal igazgatását bízta. A Fuggerek hivatalnokai érezhetően ellenségesen tekintett Szalkaira és embereire, sőt egyenesen azzal vádolta őket, hogy Lajos királyt hatalmukban tartották.¹⁰ Dernschwam továbbá összejátszással vádolta Mária királyné körmöci kamaraispánját, Beheim Bernátot és Szerencsés Imrét, illetve Szalkai Lászlót – a Fuggerek ellenében. Ráadásul szerinte a négy latos pénzek verésére Körmöcbányára és Budára érkezett német pénzverők egyenlőtlen denárokat készítettek, mert a Thurzók által megkövetelt minőségi előírásokat megszegték, és a *vonópadot* félretették.¹¹ A nyilvánvalóan elfogult Dernschwam emlékezetében tehát a négy latos és rossz minőségű pénzek felelőseiként Szalkai László, Beheim Bernát és Szerencsés Imre jelentek meg; ez pedig azt jelenti, hogy Szerencsést egyes vélemények már a 16. században (azaz a kortársak) a pénzrontás (egyik) felelősének tartották.

A vonópad (nyújtópad, nyújtómű) működése kapcsán Dernschwam négy fontos állítást fogalmaz meg. Az állítások ismertetése után értelmezésükre teszünk kísérletet.¹²

(1) A négy latos pénz verése idején Németföldről hoztak pénzverőket Körmöcre és Budára.

(2) A német pénzverők kézből daraboltak, egyenlőtlen denárokat készítettek. Nem vertek olyan tiszta denárokat, mint a körmöci pénzverők, és a vonópadot ('Ziehbank') csalópadnak ('Schelmbank') nevezték.

(3) A hazatérő körmöci pénzverők a vonópadot Esztergomnál a Dunába dobták.

(4) A Thurzók idejében használatos vonópadot Beheim Bernát jóváhagyásával tették félre a körmöci pénzverők Körmöcbányán is.

(1525–1526). III. Bratislava 1957. 453–476. Magyar fordítása *Hans Dernschwam: A beszercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának Hans Dernschwam, a Fugger urak egykori faktora által készített kivonata. 1563.* In: *Hans Dernschwam: Erdély. Beszercebánya. Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos.* (Bibliotheca Historica) Bp. 1984. 107–135. Hans Dernschwam életének legutóbbi összefoglalása *Buza János: A Dunába vetett vonópad. Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez. Történelmi Szemle 57.* (2015) 291–292. Istvánffy Miklós Szerencsésről: Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1–12. könyv. S. a. r. Benits Péter. (Történelmi Források I.) Bp. 2001. 7. könyv 170., 8. könyv 203.

¹⁰ Szerencsés – Szalkaival közös – működésének leírását lásd *Dernschwam, H.: A beszercebányai i. m. 119–122.* Lásd még *Kubinyi A.: Szalkai László i. m. 157.* Az archontológiai szakirodalom ugyanakkor azt a vélekedést képviseli, hogy amikor Szerencsés alkincstartó lett, Szalkai már nem volt kincstartó. Lásd *Soós F.: Magyarország kincstartói i. m. 61.; Uő: A középkori Magyarország i. m. 98.; C. Tóth N. et al.: Magyarország világi archontológiája i. m. 133–134.*

¹¹ *Dernschwam, H.: A beszercebányai i. m. 123., 131.* A vonópad kapcsán lásd még *Huszár Lajos: A budai pénzverés története a középkorban.* (Budapest Várostartörténeti Monográfiái XX.) Bp. 1958. 107.; *Buza J.: A Dunába vetett vonópad i. m. 281–298.*

¹² Dernschwam a *Ziehbank* szót használja, de nyilvánvalóan nyújtópadról, nyújtóműről (Streckwerk, Ziehwerk) van szó. A vonópad terminológiai értelmezéséhez lásd *Buza J.: A Dunába vetett vonópad i. m. 283.* különösen 8. jegyz.

Ad (1) Szerémi György emlékirata szerint Mária királyné a moneta nova reform idején a Bécsből hozott pénzverőknek a Keresztelő Szent János utcában adott házat. A Szent János utca háztulajdonosairól viszont kevés forrás szól, így a középkor végi pénzverde épületének pontos beazonosítása sem lehetséges.¹³ A „kézből daraboló”, „német” pénzverők tehát Bécsből érkeztek Budára, és zömmel osztrákok lehettek, ahogyan osztrák volt a II. Lajos által pénzverési célokra Magyarországra hívott Beheim Bernát is. Nem kizárt, hogy Beheim magával hozott tiroli szakembereket is, ugyanakkor a már említett Hans Krug pénzverőmester jelenléte például azt is jelzi, hogy Nürnbergből is jöttek szakemberek.¹⁴

Ad (2) Különösebb magyarázatot nem igényel az sem, hogy a moneta nova nemcsak finomságát, hanem kivitelezését tekintve is rosszabb minőségű (a korábbiakhoz képest kifejezetten igénytelen) pénz volt, ez pedig összefüggésben állhat a „kézből darabolással” és a vonópad használatának beszüntetésével.¹⁵ A minőséggel és az ellenőrzéssel kapcsolatos gondokra utal az, hogy már az 1521 novemberében megnyílt országgyűlés arról rendelkezett, hogy a minőség biztosítása érdekében Budára a pénzverők mellé a tárnokmester emberét állítsák.¹⁶

Ad (3) Buza János szerint a vonópad alkalmazása minőségileg és mennyiségileg is előnyösebb volt a korábbi előállítási módnál. Költséghatékonyágát egyébként a kortársak is felismerték, a körmöci pénzverők nyilvánvalóan ezért vetették a Dunába.¹⁷ A későbbiek szempontjából nem mindegy, hogy erre pontosan mikor is került sor, mikor hagyták ott a budai pénzverdét a körmöci munkások. Bár Jeszenszky Géza szerint 1520-as évszámmal is ismeretesek budai veretű moneta nova denárok, ezek nyilvánvalóan hibás évszámot viselnek, mert az új pénzt hivatalosan csak 1521-ben vezették be. Nem kizárt persze az sem, hogy a verőtöveket már korábban elkészítették, de a kibocsátási szándék csak később valósult meg: írott forrásaink az újraíndított budai pénzverésről legkorábban 1521 második felében számolnak be. Pohl Artúr az első moneta novának az 1521-es veretű, Jeszenszky szerint próbaveretnek minősíthető, de verési technikáját (kivitelezését) tekintve az antiqua monetához

¹³ Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp. [1979.] 117.; Pataki Vidor: A budai vár középkori helyrajza. (Budapest Régiségei 15.) Bp. 1950. 246.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 21–22., 106.; Végő András: Buda város középkori helyrajza I. (Monumenta Historica Budapestinensia XV.) Bp. 2006. 142–149.

¹⁴ Buza J.: A Dunába vetett vonópad i. m. 292.

¹⁵ A moneta nova denároknak körirata sincs, kivitelezésük alacsonyabb színvonalú. Lásd Jeszenszky G.: II. Lajos denárai i. m. 139–142.

¹⁶ Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106. A jogtörténeti irodalomban az 1521. évi országgyűlés által megalkotott cikkelyek (decretum Budense) az 1522. évnél szerepelnek. A 19. cikkely rendelkezett a pénzverés ellenőrzéséről: Corpus Juris Hungarici. I. Magyar Törvénytár. I. 1000–1526. évi törvény-cikkelyek. Bp. 1899. (a továbbiakban: CJH) 788–789. A 19. cikkely szövege a teljes szövegű dekrétumban mint a 14. cikkely második része szerepel: Uo. 788. 2. jegyz.

¹⁷ Buza J.: A Dunába vetett vonópad i. m. 285–287.

hasznoló, L–B verdejegyű CNH II.¹⁸ 305. típust tartotta (Mzz¹⁹. 257.), de a klasszikus moneta nova (CNH II. 308A) is kimutatható már ebből az évből Budáról (Mzz. 258-1) és Körmöcbányáról (Mzz. 258-2) is. A gond az, hogy 1522-ben Budán (talán ismét) antiqua monetát (CNH II. 306A) is vertek, A–B verdejeggyel (Mzz. 255-5). A jegy remekül feloldható: Alexius–Buda; ez pedig megfelel annak a ténynek, hogy 1522 elejétől Thurzó Elek irányította a budai pénzverést. Nem zárható ki azonban az sem, hogy az évszám hibásan került erre a változatra, mert a moneta nova bukása után újólág Thurzó Elek kincstartó irányította a budai pénzverést. Huszár Lajos az 1522-es budai antiqua moneta veretét az 1522-es törvény azon rendelkezésével magyarázta, hogy a király ne mulasszon el jó pénzeket is veretni (14. cikk), ezért szerinte ebben az évben vertek Budán „jó pénzt” is.²⁰ II. Lajos már 1521 júliusában rendelkezett egyébként arról, hogy Körmöcbányáról pénzverők menjenek Budára, megfelelő szerszámokkal felszerelve.²¹ Az antiqua moneta újbóli bevezetésekor, 1526-ban Budára rendelt körmöci pénzverőket Visegrádra küldték, ahonnan néhány nap múlva hajóval hozták őket vissza, Budára. Ekkor Bécsből szerszámokat és ezüstöt hozattak, hogy a verde mielőbb megkezdhesse működését.²² Az 1520-as években tehát többször is jártak a körmöci pénzverők Budán, a kérdés az, hogy mikor történt a vonópad Dunába vetése. Dernschwam beszámolója alapján arra kell következtetnünk – egyetértve Buza Jánossal –, hogy a moneta nova verése idején. Mivel a moneta nova fizikai jellemzői a Dernschwam által leírt kézi verésre (pontosabban: „kézből darabolásra”) utalnak, de a próbaveretnek minősített, Budán vert CNH II. 305. típus technikai kivitelezését tekintve az antiqua monetához nagyon hasonló, valamint különös módon ismerünk 1522-es évszámot viselő, budai veretű antiqua moneta denárt, így az is felmerülhet, hogy 1521-ben és/vagy 1522-ben alkalmazták Budán a vonópadot. Ebben az esetben a vonópad Dunába vetése 1522-ben (vagy azt követően) történhetett. A körmöci pénzverők távozásával, az így keletkezett munkaerőhiánnyal állhat összefüggésben az is, hogy II. Lajos 1522. január 22-én 10–15 pénzverőt kért Velencétől, de kérését a Signoria nem teljesítette.²³

¹⁸ Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae*. Magyar Egyetemes Éremtár. II. Bp. 1907. (a továbbiakban CNH II.)

¹⁹ Artur Pohl: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters (1300–1540)*. Bp.–Graz 1982. (a továbbiakban Mzz.)

²⁰ Jeszenszky Géza: II. Lajos denárai. *Numizmatikai Közlöny* 26–27. (1927–1928) 136–137., 139.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 108.

²¹ Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106.; Simon Zsolt: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. *Századok* 144. (2010) 436.

²² Jeszenszky G.: II. Lajos denárai i. m. 131–132.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 114–115.

²³ A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. Ismerteti Óváry Lipót. 1. füzet. Bp. 1890. 265. (Nr. 1159.); Jeszenszky G.: II. Lajos denárai i. m. 139.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106., 108. Huszár Lajos tévesen tette a Velencéhez intézett kérés idejét 1521-re.

Ad (4) Buza János Hans Dernschwam szövegéből arra következtetett, hogy a vonópad „a Thurzó urak idejében”, a moneta nova 1521–1525 közötti előállításkor volt használatban, rövid ideig Budán is működtették. Ján Horákkal ellentétben tehát nem tartja valószínűnek a vonópad korábbi körmöcbányai alkalmazását, inkább Štefán Kazimír álláspontjához közelítve az eszköz legfeljebb időszakos alkalmazását valószínűsíti, és arra következtet, hogy azt egy tőkeerős vállalkozó vagy vállalkozók állították használatba. A tőkeerős vállalkozókat a Fugger–Thurzó szövetséggel azonosította. A vonópad magyarországi működtetését és előnyeit Németországban 1523-ban már felismerték, s azt is tudták, hogy ezáltal hat-nyolc pénzverő munkáját két munkás is elvégezheti.²⁴ A vonópad körmöcbányai alkalmazásának megszüntetésére Beheim alsó-magyarországi működésének kezdetén (1521), a moneta nova korszakban kerülhetett sor, hiszen ekkor tértek át/vissza a „kézből darabolásra”, ezért az eszköz használatának kezdetét Körmöcön mindenképpen 1521 előttre kell tennünk.²⁵

A moneta antiqua verésében tehát már 1521 előtt számolnunk kell a vonópad alkalmazásával. Az újabb történeti szakirodalom viszont a pénzláb vonatkozásában a korábbiaktól eltérő adatokkal számol. A feltevésük szerint kortárs, de a pénzverésről csak távolabbi ismeretekkel rendelkező forrásokra támaszkodva az 1521 előtti antiqua moneta denárok esetében a pénzláb: egy budai márkányi (245,53779 gramm) 9 latos (562,5‰) finomságú pénzöntvényből vert 425–428 darab pénzérme lett volna, míg 1525 után viszont a pénzláb finomsága 8 latra (500‰) csökkent volna, miközben a darabszám 428 lett. Ismerve a korábbi irodalomban szereplő adatokat, arra következtetnek, hogy a II. Ulászló (1490–1516) idején alkalmazott klasszikus pénzláb (márkánként 416 darab pénzérme) valamikor 1521 előtt megváltozott volna. A budai márka súlyának kiszámítása kapcsán – véleményem szerint – az újabb szakirodalomban félreértik Engel Pál fejtegetéseit is, aki ugyanis nem azt írta, hogy a párizsi és a budai márka azonos súlyú volt, hanem azt, hogy Hóman Bálint egyes források alapján a kettőt azonosnak vette. Ráadásul Engel azt is kifejti, hogy Hóman a budai márka súlyát nem a párizsi, hanem a nürnbergi márka súlyának segítségével számította ki, mivel a kettő aránya ismert volt, és a nürnbergi márkára vonatkozóan igen pontos 15–18. századi adatokkal rendelkezünk. Mivel Engel elfogadta a Hóman által meghatározott számadatot, műveiben ezért, és nem tévedésből használta.²⁶

²⁴ A szlovák nyelvű szakirodalom kritikai értékeléséhez lásd *Buza J.*: A Dunába vetett vonópad i. m. 283–285., 287–288.

²⁵ *Buza J.*: A Dunába vetett vonópad i. m. 282., 294. Beheim – bár körmöci kamaraispáni megbízatását csak később nyerte el – már 1521-ben megjelent a bányavidéken [*Ernyey J.*: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524–1640). Numizmatikai Közöny 25 (1926) 113.], mert az év őszén a királyné rézbányáit felügyelte beszercebányai rézkamaraispánként, Lengyel Jánossal közösen: DL 23589.

²⁶ *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 433–435. A budai márka súlyának kiszámításához lásd *Hóman Bálint*: Magyar pénzörtörténet. 1000–1325. Bp. 1916. (reprint: Bp. 1991.) 62–72., 94–99.; *Engel Pál*:

Ezzel szemben a II. Lajos idején vert *antiqua moneta* denárok sorában metrológiai változást kimutatni nem tudunk, ez pedig arra utal, hogy minőségi változás, pénzromlás sem 1521 előtt, sem pedig 1525 után nem történt. Ez a rendelkezésünkre álló éremanyag alapján mérési eredményekkel bizonyítható, így állandó minőséggel kell számolnunk. Marián Bován a gyérki éremleletből II. Lajos 1521 előtti és 1525 utáni körmöci veretű *antiqua moneta* denárait vizsgálta meg (379 darabot) és arra jutott, hogy metrológiai szempontból nincs változás, a vizsgált pénzérmeék általa mért átlagsúlya konzekvensen 0,55 gramm. Mivel forgalmi pénzekről van szó, ehhez az értékhez hozzá kell számítanunk valamekkora mértékű kopást is. Ennek mértékét meghatározni egyébként igen „ingoványos” terület. Hóman Bálint például a karoling pénzek és Szent István pénzei esetében az al marco verés sajátosságai és a kopás miatt a mért átlagsúlyhoz még 5%-ot adott. Mindenesetre biztos, hogy a korszakunkban forgó, korábbi Mátyás-vereteknél nagyobb kopással kell számolnunk, mint a Jagelló koriak esetében.²⁷ Hasonló, de magasabb súlyadatokat eredményező vizsgálatot végeztünk el II. Lajos *antiqua moneta* denárai esetében az ELTE Régészettudományi Intézetének Éremgyűjteményében. A Nagyszombatból Budára, majd Pestre helyezett, „királyi” rangot kapott egyetem Érem- és Régiségtani Intézetének (1777) Éremgyűjteménye ugyanis az éremleletekből sokáig kiválasztási joggal rendelkezett. Ezen jogát a Magyar Nemzeti Múzeum után gyakorolhatta. A méréshez azokat a változatokat választottuk ki, amelyekből nagyobb darabszámban állnak rendelkezésre ép(nek tűnő) példányok – összesen 128 pénzérme. Mivel ezek a darabok leletekből származnak, és szerencsére nem került sor az anyag „duplumositására”, így az egyes változatok mennyisége az adott verdék emissziós képességét is jelzi.²⁸ Különösen az 1526-os kassai veretű denárok számosságára szeretnénk felhívni a figyelmet, hiszen közzismert, hogy Kassán verték pénzzé az ország északi és északkeleti részein lefoglalt, illetve beszolgáltatott egyházi kincseket.²⁹ Összességében érdemi minőségi változás ezen minta alapján sem mutatható ki.

A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Századok 124. (1990) 28–36.; *Uő*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Bp. 2001. 56.

²⁷ *Marián Bován*: Kremnické denáre Ľudovíta II. (moneta antiqua) z nálezu v Hrkovciach. Slovenská numizmatika 14. (1996) 149–164. A forgalmi pénzek kopásához lásd *Hóman B.*: Magyar pénztörténet i. m. 40., 187.; *Gyöngyössy Márton*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. (Doktori Mestermunkák) Bp. 2003. 220., különösen 649. jegyz.

²⁸ *Gyöngyössy Márton – Mészáros Orsolya*: Az Intézet és az Éremgyűjtemény története. The History of the Institute and the Numismatic Collection. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézetének Éremgyűjteménye. Numismatic Collection of the Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Institute of Archaeological Sciences. Szerk. Gyöngyössy Márton – Mészáros Orsolya. Bp. 2010. 16., 20., 24.; *Gyöngyössy Márton*: A kincstalálástól az ásatásig. A régészeti feltárási jog története és hatályos szabályozása Magyarországon. Bp. 2016. 23–24., 31.

²⁹ Várdai Pál egri püspök utasította Kassa városát minden egyházi kincs nyolc latos ezüstpénzzé verésére, amelynek egyik részét a nép segítésére, másik részét hadiköltségekre szánták (Eger, 1526. szept. 18.). Lásd *Artur Pohl*: Die Münzstätte Kaschau im Mittelalter. Südost-forschungen 27. (1968)

1. táblázat II. Lajos antiqua moneta veretű denárainak (CNH II. 306A)
metrológiai vizsgálata

	Típus, változat (Mzz.)	Verde	Év	Darabszám	Átlagsúly (gramm)
1.	255-1	Körmöcbánya	1518	20	0,58
2.	255-1	Körmöcbánya	1519	20	0,58
3.	255-18	Körmöcbánya	1526	20	0,60
4.	255-19	Körmöcbánya	1525	20	0,57
5.	255-20	Körmöcbánya	1526	20	0,59
6.	255-24	Kassa	1526	20	0,58
7.	255-33	Visegrád	1526	8	0,57

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

A fentiekből következően a pénzermék középsúlyának érdemi változásáról nem beszélhetünk (a denárok középsúlya 0,59 gramm volt). Feltételezhetjük, hogy finomsági változás sem történt. Ebben megerősíthet bennünket az a három forrás, amely egyértelműen „tűzközelből”, első kézből származik. Hans Dernschwam már idézett visszaemlékezésében számol be arról, hogy II. Ulászló idejében 416 darab denárt vertek egy budai márkából, és ettől eltérni márkánként csak négy darabbal lehetett (középsúly-eltérés). A Dernschwam-féle darabszám állandóságára utalnak egyes kora újkori forrásaink is. 1526. április 16-án jelentette például a bécsi kormányzat Ferdinánd osztrák főhercegnek (1521–1564), hogy II. Lajos magyar király megint új pénzt veret, amelyből 480 darab megy a nyolc latos finomságú bécsi márkára (280,61 gramm), melyet ha átszámítjuk magyar márkára, 420 darab jön ki. Ezzel szemben Mária királyné 1540-es utasítása a bányavárosokba küldött biztosai számára a II. Lajos kori pénzlábat ismerte el érvényesnek: egy márka pénzöntvényből 412–416 darab verendő.³⁰ Az antiqua moneta finomságát ténylegesen csak 1526-os források alapján tudjuk meghatározni, így a jó pénzt nyolc latosnak nevezi (megkülönböztetésül az 1521–1525 között vertett négy latos moneta novától) többek között a II. Lajos és a Fugger-ház között 1526-ban a rézbányák haszonbérletéről kötött szerződés, valamint II. Lajos azon

48–49. (N.); *Huszár Lajos*: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. III. Numizmatikai Közöny 76–77. (1977–1978) 82. A kassai veretekhez lásd *Jeszenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 135., 143.

³⁰ *Dernschwam, H.*: A besztercebányai i. m. 130–131. A kora újkor forrásokhoz lásd *Johann Newald*: Das österreichische Münzwesen unter Ferdinand I. Eine münzgeschichtliche Studie. Wien 1883. 33.; *Paulinyi Oszkár*: Kimutatások a körmöcbányai bányakamarai körzet nemesfémtermeléséről a XVI. század első felében. Adatszűrő elemzés. Századok 112. (1978) 332. 16. jegyz.

rendelkezése, amellyel a nyolc latos pénz veréséből származó jövedelem felét a királyné számára fizettette ki. A további forrásokban szereplő minden egyéb értesülés másod- (például az 1524-ben Magyarországra érkező Antonio Burgio pápai nuncius) vagy harmadkézből (például a lőcsei Konrad Sperfogel) származik.³¹

A moneta nova numizmatikai értelemben gyűjtőfogalom, mivel 1521–1525 között háromféle ezüstpénznemet bocsátottak ki: legalább négy helyen verték a nagyobb értékű ezüstpénzt, a hátlapi körirata szerint „moneta nova” garast, az országhatáron belül legalább kilenc, azon kívül legalább két helyen körirat nélküli denárok, míg legalább öt helyen körirat nélküli obolusok készültek, beleértve az alig egy évtizede felbukkant visegrádi veretű obolust is.³²

Az egyes pénznemek esetében korabeli források alapján csak a denárok pénzlába határozható meg. Hermann Zsuzsanna kutatásai szerint egy budai márka négy latos pénzöntvényből 440 darab moneta nova denárt vertek ki (a denárok középsúlya így: 0,56 gramm volt). Hermann Zsuzsanna számításaihoz felhasználta Antonio Burgio pápai nuncius leírását (mivel a nuncius értesülései 1525-ből és 1526-ból származnak, és neki végig kellett néznie a budai Fugger-faktorátusnál elhelyezett pápai segély – eredetileg 33 ezer dukát, amelyet moneta novára váltottak át – elértéktelenedését, ebben az esetben megbízhatóak, bár Burgio márkánként 450 denár kiveréséről tud), Hans von Planitznak, a szász választófejedelem tanácsosának egy 1521-ben szerzett értesülését (márkánként 450 denár), valamint a kassai pénzverde számadáskönyvének ezüstbevéltással kapcsolatos adatait.³³ Simon Zsolt, aki az előbbi források alapján már eleve márkánként 450 denárral számol (így a középsúly: 0,55 gramm), viszont a zágrábi pénzverde 1525. évi számadásából márkánként 500 denár kiverését mutatta ki (a denárok középsúlya eszerint: 0,49 gramm lenne), azonban azt ő is hangsúlyozza, hogy ez nyilvánvalóan önkényes helyi döntés eredménye.³⁴ Igazán jó eredményt az hozhatna, ha több száz, jó

³¹ II. Lajos és a Fugger-ház között 1526-ban a rézbányák haszonbérletéről kötött szerződést lásd Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. I. 1441–1538. Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak) Pest 1857. 27–31. (Nr. 20.) II. Lajos rendelkezése a nyolc latos pénz veréséből származó jövedelem felének királyné részére történő kifizetéséről (Buda, 1526. máj. 3.); Uo. 33–34. (Nr. 23.); *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 81. A további források értelmezéséhez lásd *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 433–435.

³² *Jeszenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 139–142.; *Ujszászi Róbert*: II. Lajos ismeretlen verdejegyű obolusa. Numizmatikai Közlöny 106–107. (2007–2008) 225–226. Az egyes ezüstpénzek értékviszonya az alábbi volt: egy garas öt denárt ért, míg egy denárért két obolust adtak. A pénzreform idején vert formalmi ezüstpénzek: garas (CNH II. 299.: Mzz. 254–1–6), denárok (CNH II. 305.: Mzz. 257.; CNH II. 308A: Mzz. 258–1–20, 22–30, 32–33, CNH II. 309.: Mzz. 258–35; CNH II. 310.: Mzz. 258–21; CNH II. 311.: Mzz. 258–31; CNH II. 313.: Mzz. 258–34) és obolusok (CNH II. 314A: Mzz. 259–1–6; CNH II. 315.: Mzz. 260–1–3; CNH II. 316.: Mzz. 261.; CNH II. 317.: Mzz. 262.; CNH II. 318.: Mzz. 263.). Itt jegyezzük meg, hogy a garasverés újbóli megindításának indoka nem ismert, valószínűleg az aprópénzek várható értékvesztésével állhatott összefüggésben.

³³ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 316–323.

³⁴ *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 434., 459.

állapotban megmaradt moneta novát lehetne lemérni. Mivel erre a leletkörülmények miatt nincs sok esély, az egyes közgyűjteményekben fellelhető példányokat mértünk le, és ezek segítségével igyekszünk közelebb jutni a kérdés megválaszolásához.

Az általunk összeállított minta 159 ép(nek tűnő, nem töredékes), magyarországi verdékhez köthető moneta nova denárból állt: 122 darab a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának törzsgyűjteményéből, 8 a szentendrei Ferenczy Múzeum numizmatikai gyűjteményéből, 29 pedig a közelmúltban Homorúd területén előkerült lelet eddig feldolgozott részletéből származik. A minta alapján a moneta nova átlagsúlyaként 0,50 grammos értéket kaptunk. A kopást és a közepsúly-eltérést is figyelembe véve ezen érték alapján valószínűsíthetjük, hogy Burgio nuncius pontosan ismerte a pénzlábat, hiszen ő márkánként 450 darab denár kiveréséről tudott; a márkánként 500 darabszámot viszont az átlagsúly alapján már bizonyosan el kell vetnünk. Fontos azonban megjegyezni, hogy az egyes verdék tekintetében – részben az emissziós képességnek köszönhetően – aránytalan mintához jutottunk, gyakorlatilag releváns adataink csak Buda és Körmöcbánya esetében vannak, így az általunk közölt adatsor csak nagy óvatossággal vehető figyelembe.³⁵

2. táblázat II. Lajos magyarországi verdékhez köthető moneta nova denárainak metrológiai vizsgálata

	1521	1522	1523	1524	1525	1521–1525
Besztercebánya			0,41 gr (1 db)	0,53 gr (6 db)	0,47 gr (4 db)	0,49 gr (11 db)
Buda	0,58 gr (3 db)	0,50 gr (6 db)	0,53 gr (10 db)	0,42 gr (8 db)	0,52 gr (2 db)	0,50 gr (29 db)
Kassa		0,47 gr (2 db)		0,53 gr (3 db)	0,54 gr (3 db)	0,52 gr (8 db)
Körmöcbánya	0,59 gr (2 db)	0,49 gr (11 db)	0,50 gr (10 db)	0,52 gr (21 db)	0,46 gr (12 db)	0,50 gr (56 db)
Nagybánya			0,51 gr (4 db)	0,53 gr (10 db)	0,45 gr (3 db)	0,51 gr (17 db)
Nagyszében				0,53 gr (14 db)		0,53 gr (14 db)
Pozsony				0,58 gr (3 db)		0,58 gr (3 db)
Visegrád				0,47 gr (6 db)	0,48 gr (8 db)	0,48 gr (14 db)
Zágráb				0,43 gr (2 db)	0,54 gr (5 db)	0,51 gr (7 db)

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Ferenczy Múzeum (Szentendre), Janus Pannonius Múzeum (Pécs)

³⁵ A mérési eredményeket a 2. táblázat tartalmazza. Az egyes magyarországi változatok verdéhez történő besorolása a 4. táblázatban található meg. A Mohácsi-szigeten előkerült homorúdi leletet Nagy Balázssal közösen dolgozzuk fel. A lelet publikációja előkészületben van (*Gyöngyössy Márton – Nagy Balázs: Hódoltság kori kincslelet Homorúdról*).

A moneta nova kiveréséhez használt pénzöntvény finomsága már a kortársak számára is pontosan ismert volt: négy lat (250‰). Bár a Zágrábban vert pénzérmék kapcsán úgy tűnik, nemcsak a közepsúly, de a pénzöntvény minősége tekintében is komoly kifogás merült fel, ugyanis finomságuk mindössze két latosnak (125‰) bizonyult.³⁶ Ennek modern természettudományos ellenőrzése még várat magára, mert bármennyire is nagy várakozásokat fűztek korábban a pénzérmék roncsolásmentes, izotópperjesztéses, energiadiszipatív, röntgenfluoreszcenciaanalízissel (RFA) történő vizsgálatához, az ezüstérmék esetében a kapott eredmények nem megbízhatóak, ezért vitathatóak.³⁷

A hosszas technológiai és metrológiai fejtegetések alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A technikai újításokra egyébként is hajlamos Thurzók vezethették be a vonópád magyarországi használatát, néhány évvel a moneta nova verése előtt (méréseink szerint talán 1516 előtt). Hans Dernschwam ezzel kapcsolatos állítását megerősíthetjük: a minőségi előrelépést a Thurzók képviselték.

2. A vonópád a moneta nova verésének kezdetekor még használatban volt, de a „német” pénzverők módszere („kézből darabolás”) kiszorította: a reform során technológiai szempontból visszaálltak egy korábbi, minőségi visszalépést jelentő technikára.

3. Az 1521 előtti és az 1525 utáni antiqua moneta pénzlába azonos, megegyezik a korabeli forrásokban megadott értékekkel.

4. A moneta nova átlagsúlya a mérések alapján megfelel a korabeli forrásokból ismert értékeknek.

³⁶ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 316–323. Thurzó Elek kincstartó levele Batthyány Ferenc horvát-szlavón-dalmát bánhoz, amelyben közli, hogy a Vitális deák által küldött silány pénzeket megvizsgáltatta, és alig két lat ezüstöt tartalmaznak (Buda, 1525. ápr. 21.). Lásd *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 80.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 452., 459. különösen 105. jegyz.

³⁷ A pénzérmék archeometriai vizsgálatának problematikájához lásd *Robert Linke et al.*: Energiedispersive Röntgenfluoreszenzanalyse zur zerstörungsfreie Untersuchung von Münzen. In: Numismatik und Technologie: Fragen und Antworten. Numismatics and technology: questions and answers. Symposium / Proceedings 25. und 26. April 2003, KHM, Wien. / 25th and 26th of April 2003, KHM, Vienna. Szerk. Martina Griesser – Roswitha Denk – Heinz Winter. H. é. n. [Wien 2003.] 63–78.; *Gyöngyössi M.*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 216–219.

A pénzverés haszna és a verdék kibocsátási képessége

„Ha szolgálaim ezüstömet a pénzverőbe vitték, azért úgy fizettek nekik, mint másoknak.”

(Fugger Jakab, 1525)³⁸

Hermann Zsuzsanna a moneta nova kapcsán a pénzverés hasznát márkánként 825 denárban határozta meg, azaz pontosan tízszeres lett a haszonkulcs az antiqua moneta esetén kiszámolható márkánkénti 83 denárhoz képest.³⁹

A bevételek és a haszonkulcs figyelembe vételével az egyes verdék emissziós értékeinek meghatározására legutóbb Simon Zsolt tett kísérletet. A zágrábi kamara kibocsátási értékét – az általa feldolgozott számadás alapján – 1525-ben 10567,815 számítási forintban határozta meg. Kassa esetében a pisetum címén kifizetett összegek, valamint a pénzverde számadásai segítségével 1524-re 51576, 1525-re pedig 31703,04 számítási forintos értéket kapott. A visegrádi verde 1524-es számadásai alapján 9450 számítási forint állapítható meg. Nagyszében 1524-es számadásai alapján a kivert ezüstpénz mennyisége 25502,53 számítási forint volt. A budai kamara esetében az 1522-es évben 87347,54 számítási forint bevétel volt, viszont az 1523-es évre Hans Alber már csak 50000 számítási forintot várt. Körmöcbánya esetében ismert a kamara jövedelmezősége 1522-ben: 90777,25 számítási forint. Mivel itt többféle pénznemet bocsátottak ki, ráadásul a nyereség egy része a nemesfémbevéltásból származott, önmagában ez az adat nem elegendő ahhoz, hogy emissziós értéket határozzunk meg.⁴⁰

A moneta nova bevezetése idején az ország már ezüstbehozatalra szorult. Legalábbis erre utal az a tény, hogy Fugger Jakab 1522-ben 4214 márka tiroli ezüstöt adott el a körmöci kamarának, márkáját hét magyar aranyforintért, tehát jelentős felárral.⁴¹ Az 1514-es évben a körmöci kamara éves denáremissziójának felső határát valamivel több mint 8 millió darab nyolc latos pénzermében határoztuk meg. Az ebben lévő ezüstmennyiség – elegendő réz rendelkezésre állása esetén, figyelemmel a pénzlábról fentebb írtakra – már 17 millió darabnyi négy latos érme kibocsátását tette volna lehetővé, és ha ehhez hozzáadjuk a Fuggerek tiroli ezüstjét is (amelyből 7,5 millió moneta nova denár verhető), nem tévedünk

³⁸ Idézet Fugger Jakab György szász herceghez írott leveléből (1525. júl. 20.), lásd *Marczali Henrik*: Regesták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár (1878) 457.

³⁹ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 322–323. A kérdéshez lásd még *Gyöngyössi M.*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 219–220.

⁴⁰ *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 461–462. Az egyes verdék emissziós képességére vonatkozó adatokat külön táblázatban is összefoglaltuk (3. táblázat).

⁴¹ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 318.

nagyot, ha a felső határt 24 millió darabban határozzuk meg az 1522-es év vonatkozásában, a későbbiek során pedig 17 millióval számolhatunk.⁴²

3. táblázat Az egyes verdék emissziós képessége, 1521–1525 (darab denár)

Év	Besztercebánya	Buda	Eszék	Kassa	Körmöcbánya	Nagybánya	Nagy-szeben	Pozsony	Visegrád	Zágráb
1521		?			?					
1522		8 734 754		?	24 000 000					
1523	?	5 000 000			17 000 000	?	?			
1524	?	?	?	5 157 600	17 000 000	?	2 550 253	?	945 000	?
1525	?	?	?	3 170 304	17 000 000	?			?	1 056 781

Forrás: lásd a lábjegyzetben⁴³

A moneta nova bevezetésének időrendje

„Továbbá a királyi felség azokat a pénzeket, amelyeket legutóbb veretni kezdett, veresse tovább, amiből az ő királyi jövedelmeihez nagy pénzösszeget csatolhat hozzá [...] és őfelsége mindamellet ne mulassza el, hogy – amint ez a felséges fejedelmeknek, boldog emlékü Mátyás és Ulászló uraknak, Magyarország királyainak idejében volt – jó pénzeket is veressen, nehogy ez az ország jó pénzeknek teljes híjával lenni látszassék.”

(Részlet az 1522. törvény, 'decretum Budense' 14. cikkéből)⁴⁴

Írott forrásaink alapján a moneta nova 1521-es bevezetésének folyamata az alábbiak szerint rekonstruálható:

⁴² Gyöngyössy Márton: A körmöci kamara 1514-es számadása. In: In memoriam Ludovici Huszár. Szerk. Bíró Sey Katalin et al. Bp. 2005. 171–173. Számításainkat kiegészíthetjük Paulinyi Oszkár kora újkori adatsoraival (*Paulinyi Oszkár: Kimutatások a körmöcbányai bányakamarai körzet* i. m. 326–346.) is. Időszakunkban, 1519–1525 között Besztercebányán összesen 44518 márka (10931 kg) finomezüstöt (tehát 15 latos finomságú ezüstöt) állítottak elő (Uo. 340.). 1526 második felében a körmöci kamara területén 16353 márka finomezüstöt (4015 kg) váltottak be (Uo. 328.), 1526 második felétől 1539 augusztusáig pedig 112125 márkát (27531 kg) (Uo. 340.), míg 1526–1548 között a körmöci kamarában beváltott ezüst évi átlaga 22126 márka (5433 kg) volt. (Uo. 345.). 5000 kg finomezüstből – elegendő réz rendelkezésre állása esetén – körülbelül 17 millió moneta nova denár verhető.

⁴³ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 318.; Gyöngyössy M.: A körmöci kamara i. m. 171–173.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 461–462.

⁴⁴ CJH 792–793.

1521. július 21.: II. Lajos rendelkezik arról, hogy Körmöcbányáról pénzverők menjenek Budára, megfelelő szerszámokkal felszerelve.⁴⁵

1521. július 29. – augusztus 1.: Budára ezüstöt hordanak pénzverés céljára.⁴⁶

1521. augusztus 22.: II. Lajos Tolnán kelt levelében arról tájékoztatja az alsó-magyarországi bányavárosokat, hogy új pénz veréséről határozott, ezért felszólítja őket, hogy minden ezüstöt adjanak át Thurzó Elek körmöci kamaraispánnak, aki abból új pénzt fog veretni. Thurzó Elek szerepére utal a szöveg megfogalmazása: Thurzó „jöllehet akarata ellenére” (licet invito) felel az új pénz veréséért.⁴⁷ Ugyanaznap kelt egy másik királyi oklevél is, amelyben II. Lajos azt parancsolja meg, hogy engedjék meg Thurzó embereinek az erdőkben az új pénz veréséhez szükséges szén égetését.⁴⁸

1521. szeptember 1.: II. Lajos Tolnán kelt levelében arról tájékoztatja az alsó-magyarországi bányavárosokat, hogy Thurzó Elek körmöci kamaraispán által új pénz verését határozta el. Az ezüstöt az új pénzért is ugyanolyan áron kell beváltani. Az új pénz kevéssel könnyebb lesz, mint a régi, de értéke nem lesz kevesebb.⁴⁹

1521. szeptember 6.: Szatmári György pécsi püspök Tolnán kelt levelében tájékoztatja Kassa városát, hogy a király megengedte nekik a pénzverést, de annak hasznát a királynak kell megfizetniük.⁵⁰

1521. szeptember 7.: II. Lajos Tolnán kelt levelében értesíti Kassa városát, miszerint kérésükre megparancsolta Thurzó Eleknek, hogy küldjön pénzverőket hozzájuk.⁵¹

⁴⁵ Péch A.: Alsó Magyarország i. m. 107.; Ernyey J.: Kísérletek i. m. 113.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106.; Thurzó Elek már július 16-án arra kérte az alsó-magyarországi bányavárosokat, hogy a Budára menő körmöci pénzverőknek szükséges járműveket bocsássák rendelkezésére. Lásd Ratkóš, P.: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 34.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 436.

⁴⁶ A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai i. m. 263. (Nr. 1148.); Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106. Hermann Zsuzsanna szerint a budai pénzverdét 1521 júliusában egyenesen azért indították újra, hogy a Bakócz Tamás hagyatékában talált nagy mennyiségű ezüstöt pénzzé verjék (Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 313.). Az ezüst értékét 600–700 ezer forintra becsülték. Lásd Ratkóš, P.: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 34.

⁴⁷ Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 106.; Uő: A középkori magyar pénztörténet i. m. 77.; Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 312.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 435. Az oklevél teljes szövege Uo. 435. 9. jegyz.

⁴⁸ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 312.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 435. Az oklevél teljes szövege Uo. 435. 10. jegyz.

⁴⁹ Huszár L.: A középkori magyar pénztörténet i. m. 77.; Ratkóš, P.: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 37.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 436. Az oklevél teljes szövege uo. 436. 11. jegyz.

⁵⁰ Huszár L.: A középkori magyar pénztörténet i. m. 77.; Ratkóš, P.: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 35.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 437. Az oklevél szövegét lásd Pohl, A.: Die Münzstätte Kaschau i. m. 46–47.

⁵¹ Huszár L.: A középkori magyar pénztörténet i. m. 77.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 437. Az oklevél szövegét lásd Pohl, A.: Die Münzstätte Kaschau i. m. 47.

1521. november 19.: Megnyílik a rendi országgyűlés, amelyen már „a legújabbban verni kezdett pénz”-ről (monetas novissime cudi caeptas) határoznak.⁵²

A közölt írott források tanúsága szerint a moneta nova gondolata, azaz a pénzrontás ötlete 1521 első felében, tehát Várdai Pál kincstartósága és Szerencsés Imre alkincstartósága idején fogant meg.⁵³ Thurzó Elek karrierje viszont csak ezt követően, 1521 közepétől ívelt fel. Felemelkedésében nyilvánvalóan szerepet játszott a gazdasági hátrország, a Fugger–Thurzó-vállalkozás, de még inkább előnyös házasságkötése a nagyhatalmú püspök–kancellár, Szatmári György unokahúgával, Szatmári Annával. Nem véletlen, hogy első megbízatásait is Szatmári Györgyötől kapta, aki tudatosan egyengette a rokonává lett fiatalember pályáját. 1521 júliusában már a királyi lakosztályokért felelős főkamrás, 1522 januárjában pedig kincstartó, és ezzel az ország kormányzatának egyik vezető személyisége lett. Thurzónak szerencséje is volt, „jókor volt jó helyen”, mert az 1521 júliusában Budára érkező Mária királyné a régi bárókkal szembeni egyik szövetségesét vélte felfedezni az „új ember”-ben. Az 1523-as országgyűlés a fiatal kincstartó működésének első csúcspontja lett, amikor meggyőző költségvetési tervezetet terjesztett be a rendek elé, azok adómegszavazási hajlandóságának növelése érdekében.⁵⁴

A veretek alapján 1521-ben csak két pénzverde működése mutatható ki, Budáé és Körmöcbányáé. Előbbivel kapcsolatban az újabb történeti szakirodalom egyenesen azt állítja, hogy az új pénzt elsősorban itt verték, és csak az év folyamán kapott engedélyt Kassa és Körmöcbánya a moneta nova kibocsátására. A valóság

⁵² *Ratkoš, P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 38–39.; *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 332.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 77.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 437.; A „legújabbban verni kezdett pénzről” az 1522. évi törvény (decretum Budense) 14. cikke rendelkezett: CJH 792–793.

⁵³ *Ratkoš, P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 34.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 61.; *Uő.*: A középkori Magyarország i. m. 96.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 144.; Peter Ratkoš szerint a döntés egy június 20–25. között tartott királyi tanácsülésen született meg (*Ratkoš, P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 34.), Simon Zsolt szerint a moneta nova verését már legkésőbb július 16-án elhatározták (A zágrábi pénzverde i. m. 437.). Egyébként Jeszenszky Géza is Szerencsés Imre működéséhez kötötte a pénzreform gondolatát (II. Lajos denárai i. m. 128.).

⁵⁴ *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 309., 312.; *Erdélyi Gabriella*: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 121–124.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 63.; *Spekner Enikő*: A budai Fugger-faktorátus. Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselője a késő középkori Budán 1503–1533. In: Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Szerk. Viga Gyula et al. Bp. 2003. 430–432.; *C. Tóth Norbert*: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 88., 91–92.; *Soós F.*: A középkori Magyarország i. m. 96.; Thurzó alkincstartója Kisserjéni Ferenc lett, míg közvetlen elődje a kincstartóságban Báthori András volt (*Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 62–63.; *Uő.*: A középkori Magyarország i. m. 96., 98.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 134.). Az 1523-as országgyűlés elé terjesztett költségvetési előirányzathoz lásd *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 301–307.

– a fentebb már idézett írott források alapján – éppen az, hogy Körmöcbánya nagyon is központi szerepet játszott a pénzreformban: bármennyi ezüstöt hordtak össze Budára, és a főváros pénzverdéje akármennyire is felértékelődött, nehezen hihető, hogy több ezüstpénzt tudtak volna itt kiverni, mint a bányaezüstből közvetlenül dolgozó Körmöcön. Másrészt a folyamatosan működő ezüstpénzverdét közel azonos időben kellett „átállítani” az új pénz verésére, ha el akarták kerülni a pénzforgalmi zavarokat, így Körmöcbánya nem engedélyt, hanem egyenesen utasítást kaphatott ebben a tárgykörben (erre utal a körmöci kamaraispán, Thurzó Elek többszöri, feladatra történő „felhívása” is). A magyar numizmatika mindmáig nem tudta feloldani a moneta nova egyes veretein megjelenő L–R verdejegyet. Kézenfekvőnek látszik a Ludovicus Rex „megfejtés”, így elvben az ilyen jegyű pénzeket bárhol verhettek. Mivel azonban a jegy garason is feltűnik 1522-es évszámmal (Mzz. 254-5), valamint denáron 1523–1525 között (Mzz. 258-22), csak olyan verde jöhet számításba, amely már a kezdetek idején is működött, ezért ebben az esetben Körmöcbányát valószínűsíthetjük, a kollektív jegy ugyanis arra utalhat, hogy királyi utasításra, a kamaraispán vonakodása mellett történt a pénzverés.⁵⁵

Kassa esetében valóban pénzverési engedélyről volt szó, hiszen a helyi pénzverde már hosszú ideje nem működött. Ugyanakkor az újraindított pénzverés akadozott, mivel Nádasdy György és Kozymor Bertalan kamaraispánok verete csak 1522-ből ismert, ezt követően ismét szünet következett, ami arra utal, hogy a kezdet korántsem volt sikeres, bár a király szemmel láthatóan mindent elkövetett az eredmény érdekében, így például Körmöcről rendelt pénzverőket Kassára.⁵⁶

⁵⁵ *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 134–137. Az újabb történeti szakirodalomra lásd *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 436–437. 462.; *C. Tóth Norbert*: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes / Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2016. 86. A pénzreform bevezetése szempontjából analógiaként Hunyadi Mátyás (1458–1490) 1467/1470-es nagy pénzreformja kínálkozik. Lásd *Pohl Artúr*: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei. 1458–1490. (Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata 8. szám. 2. csoport) Bp. 1972. 16–17., 23–24., 32., 36–39.; *Soós Ferenc*: Mátyás király 1467. évi pénzügyi reformjának gyakorlati végrehajtása. In: Numizmatika és társtudományok III. Szerk. Ulrich Attila. Nyíregyháza 1999. 171–177.; *Gyöngyössi M.*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 52–54., 63–68. Az L–R verdejegyhez lásd *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 141. Kollektív jegyekre korábbi példák tekintetében lásd *Huszár L.*: A budai pénzverés i. m. 87–88.

⁵⁶ *Kemény Lajos*: A kassai pénzverőház. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 9. (1902) 250.; *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 134–135., 140.; *Pohl, A.*: Die Münzstätte Kaschau i. m. 37–38.; *Emil Petáček*: Dejiny mincovania v Košiciach. Košice 1986. 63–66.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 437. Nádasdy György és Kozymor Bertalan tevékenységéhez köthető az Mzz. 258-3 változat 1522-es kibocsátása.

4. táblázat A magyarországi moneta nova denárok és verdék

Év	Besztercebánya	Buda	Eszék	Kassa	Körmöcbánya	Nagybánya	Nagyszében	Pozsony	Visegrád	Zágráb
1521		257 258-1			258-2					
1522		258-1		258-3	258-2					
1523	258-11	258-1			258-2 258-22	258-5 258-6	258-7			
1524	258-11	258-1 258-27		258-3 258-4	258-2 258-22 258-29 258-30	258-5 258-33 258-34	258-7	258-23	258-8 258-35	258-9 258-10
1525	258-11	258-1		258-3	258-2 258-22 258-24 258-28 258-29 258-30	258-5			258-8 258-35	258-9 258-10

Forrás: Mzz.

A pénzreform „sikere”

„Sehol másutt nem verhetnek pénzt, csak ahol a Fuggerek akarják, és sem Budán, sem másutt nem adhat el akárki ezüstöt és aranyat, csak a zsidók és azok, akik maguknak a Fuggereknek adják el.”

(Egy névtelen előkelő

Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz írt leveléből, 1524)⁵⁷

A közelmúltban C. Tóth Norbert azt az álláspontját fejtette ki, hogy az 1521 nyarán elhatározott pénzreform első éveiben – 1522-ben és 1523-ban – sikeres volt, mert lélegzetvételhez juttatta az államkincstárt, de a későbbiekben valószínűleg már hátrányosan hatott az ország pénzügyi helyzetére. Állításait jórészt az 1522. évi adóbevételek (lucrum camere, contributio, subsidium) vizsgálatára építi, mondván a rendi kincstartói intézmény jól működött, mivel a négy országos (rendi) kincstartónak rekord mértékű adóbevételt sikerült elérnie. A számadásokban forintban és denárban közölt adatsorok nominálisan ezt valóban alá is támasztják, azonban C. Tóth Norbert adós maradt annak részletes kifejtésével,

⁵⁷ Egy névtelen, előkelő levélíró politikai eseményekről tudósítja Várdai Ferenc erdélyi püspököt (Pozsony, 1524. jan. 8.): MZSO V/1. 146. (Nr. 298.). Lásd még *Simon Zs.: A zágrábi pénzverde* i. m. 443. 44. jegyz.

hogyan ezekben az esetekben pontosan mi is értendő „floreus” és „denarius” alatt (1521 előtt ennek a kérdésnek vizsgálata kevésbé lenne lényeges). Ez a körülmény ugyanis egyáltalán nem mellékes a befolyt összegek tényleges értékének megállapításakor.⁵⁸ Az is fölmerül a korábbi adatok alapján, hogy az adó nem feltétlenül csak magyar pénzben folyt be. 1495-ben, Vas megyében a királyi számadáskönyv szerint az adót osztrák dénárokból fizették, az erdélyi szászok pedig többszörös uralkodói engedéllyel bírtak arra nézve, hogy adójukat oszporában egyenlítsék ki. Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és a közel egykorú adószámadások alapján, amelyek elszámolásaikban következetesen (arany)forintban számolnak, illetve nem tüntetik fel, hogy az adófizetés ténylegesen milyen pénznemben történt, feltételezhetjük, hogy ott az adót magyar dénárban fizették. Mindez az átváltás problémaköréhez vezet el bennünket.⁵⁹ C. Tóth Norbert csak valószínűsíti, hogy az új pénz 1524-ben és 1525-ben hátrányosan hatott az ország pénzügyi helyzetére, mondván ezt eddig senki nem vizsgálta. Ez nem teljesen igaz, legutóbb például Simon Zsolt is összefoglalta ezeket a káros hatásokat korabeli források alapján. Abban mindenképpen igaza van a szerzőnek, hogy az adószedés rendszere olajozottan működött a Jagelló-korban, ez ugyanis a forrásokból és alapos elemzéséből egyértelműen kiolvasható. Mivel az esztergomi érsek pisetumjövödelme 1522-ben több mint nyolcezer forint volt, a következő évben pedig a tízezer forintot is meghaladta, C. Tóth Norbert szerint ez egyenesen arra utal, hogy a pénzverés haszna nem csökkent, bár – amint láttuk – a működésben lévő pénzverdék, és ezáltal a lehetséges emisszió mértéke is jelentősen eltért egymástól az említett két évben. Tegyük hozzá rögvest: a pisetumot is a pénzévert ezüst után, pénzérmékben fizették ki (esetünkben tehát moneta nova érmékben)!⁶⁰ A közölt imponáló adatsorok ellenére a kulcskérdés – véleményem szerint – mégiscsak az, hogy az adó milyen (rég vagy új?) pénzben folyt be, és ez hogyan hatott az aranyforint és a számítási forint relációjára. A pénzverési nyereség

⁵⁸ Vö. „Az a forint, amely a költségvetési előirányzatban [...] szerepel, nem valóságos, materiális pénz, hanem száz dénár összegét – és elméletileg egy aranyforint értékét – jelző számítási egység.” *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 315.

⁵⁹ *Engel, J. Chr.*: Geschichte i. m. 146.; *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36. (1994) 45. (a tanulmány újra megjelent, *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéből i. m. 361–405.; *Uő*: A későközépkori magyar–nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születése 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tüsov Péter. Bp. 1998. 116.; *Draskóczy István*: A Szászország összeírása a XVI. század első évtizedéből. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 163–165.; *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Kredics Ferenc. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém 1984. 121–239.

⁶⁰ *C. Tóth N.*: A Magyar Királyság i. m. 86. 20. jegyz., illetve 126.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 444–445.

kapcsán már Hermann Zsuzsanna is felhívta arra a figyelmet, hogy a pénzrontás után II. Lajos csaknem tízszer annyi denárt kapott a pénzzé vert ezüst márkája után, mint elődei; de csak szám, nem pedig érték szerint. Ugyanakkor szerinte a királyi bevételek 65%-a 1522-ben már minden kétséget kizáróan az új pénzben (*moneta nova*) realizálódott.⁶¹

A reform lényegének megértéséhez a névérték és a fémérték közgazdasági problémakörére kell felhívni a figyelmet. Közismert tény ugyanis, hogy a *moneta nova* reform azzal járt együtt, hogy az aranyforint és a számítási forint értéke elvált egymástól, hiszen az új denárok fele annyi ezüstöt tartalmaztak, mint a korábbiak, ezáltal elvileg értékük is a felére csökkent. A folyamat nyomon követhető az aranyforint értékváltozásaiban. 1521-ben még a 100 denáros árfolyamra van adatunk, de 1522-ben már két és fél számítási forintnyi denárt kértek el egy aranyforintért, 1524-ben viszont komoly eltérésekkel szembesülhetünk: van adatunk 110-es, de van 160-as árfolyamra is, 1525-ben pedig 150–250 denár közötti ingadozást tapasztalhatunk. A *moneta nova* árfolyamával kapcsolatos gondokat jelzi az is, hogy az 1523-as országgyűlés szükségesnek tartotta az árfolyam rögzítését, amely szerint beváltáskor 100 régi denárért 110 újat kell adni (35. cikk), illetve az új pénzt minden pénzügyletnél a régi értékében kell elfogadni (29. cikk).⁶² A fémérték csökkenése óhatatlanul a névérték csökkenését eredményezte. Az árfolyam-változás pedig egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy milyen hatást gyakorolt az új pénz az ország pénzügyi helyzetére.⁶³

Az 1521. november 19-én megnyitott országgyűlés vonatkozó cikkelye világosan beszámol az új pénz veréséről, kérdéses persze, hogy a pénzforgalomban mennyi idő alatt jutott egyeduralgoló szerephez, illetve vált kizárólagos fizetőeszközzé a *moneta nova*.⁶⁴ Körmöcbánya komoly emissziós potenciállal rendelkezett, és – amint láttuk – Budára is jelentős mennyiségű ezüstöt hoztak össze pénzverési célból. Ugyanakkor fél év alatt a forgalomban lévő aprópénz teljes körű cseréje bizonyosan nem valósult meg, így azt valószínűsíthetjük, hogy az adószedők által beszedett pénzérmék eléggé vegyes képet mutathattak. C. Tóth Norbert tanulmánya mindenestre fontos kísérlet arra, hogy a költségvetési hiányról és a

⁶¹ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 322–323.

⁶² Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közlöny 58–59. (1959–1960) 34.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 460. Az 1523-as országgyűlés idézett rendelkezései: CJH 816–819.

⁶³ A pénzforgalmi nehézségekről már Jeszenszky Géza is írt: II. Lajos denárai i. m. 130. Lásd még Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből. Agrártörténeti Szemle 6. (1964) 376–378. (a tanulmány újra megjelent In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéből i. m. 407–447.; Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 320. 51. jegyz.; Simon Zs.: A zágrábi pénzverde i. m. 444–445.

⁶⁴ Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 332. A törvény 14. cikkelye: CJH 792–793.

végvári rendszer pénzügyi fenntarthatatlanságáról szóló korábbi narratívát megváltoztassa, ugyanakkor nem vizsgálta, és nem vette figyelembe, hogy a pénzreform „haszna azonban gyakorlatilag eltűnt, amint a gazdasági élet észrevette az érmék rossz minőségét, és csökkent a kiverhető ezüst mennyisége”.⁶⁵ Mindezekre tekintettel az adatgazdag tanulmányban megfogalmazott téziseket a pénzreform sikereiről csak nagy óvatossággal fogadhatjuk.

A pénzreform második hulláma

„Sok úrnak kegyből, másoknak, mert tartozott nekik a király, engedélyezték [...] a pénzverést.”

(Fugger Jakab, 1525)⁶⁶

Sikernek ugyanis korántsem tűnik az, hogy az udvar 1523-ban már azzal szembesült, hogy a pénzreform kifulladásra, bukásra fenyeget. Ez pedig mindenképpen újabb beavatkozásokat kívánt meg. Egyrészt az 1523-as országgyűlésen átfogóan rendezték a pénzverés ügyét: törvénycikkek sorát fogadták el a szükséges nyersanyag és az új pénz forgalmának biztosítása, valamint a pénzérték-viszonyok szabályozása érdekében. Másrészt a főurak és a főpapok nagy mennyiségű ezüstöt ajánlottak fel a királynak, bár ennek a felajánlásnak a teljesítése elhúzódott. Harmadrészt újabb pénzverdét helyeztek üzembe, illetve a régebbieket működését (például a kassaiét) megújították.⁶⁷ Az egyes verdék története alapján jól rekonstruálható a pénzreform második hulláma.

Az 1523-ban alapított besztercebányai pénzverde működését szlovákiai kutatók mutatták ki. Iteni kibocsátásként az Mzz. 258-11 változatot azonosíthatjuk, mivel verdejegye S, ez pedig megfelel Besztercebánya pénzverésre vonatkozó forrásokban szereplő német neve (Sohl) kezdőbetűjének. Szóba jöhet még a 258-25 változat is, ez utóbbit csak 1524-ben verték.⁶⁸

⁶⁵ *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Bp. 2004. 123–126., 139.

⁶⁶ Idézet Fugger Jakab György szász herceghez írott leveléből (1525. júl. 20.). Lásd *Marczali H.*: *Regesták külföldi levéltárakból* i. m. 455.

⁶⁷ *Jeszenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 129–130., 135–137., 139–142.; *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 137.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 438–442. Az 1523-as országgyűlés pénzveréssel kapcsolatos cikkelyei (3., 29–31., 33–36., 38., 40.): *CJH* 808–809., 816–821. Az 1523-as országgyűléshez lásd *Péchy A.*: Alsó Magyarország i. m. 110–111.; *Kubinyi András*: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Mediaevalia* III.) Bp.–Piliscsaba 2009. 129–134.

⁶⁸ *Jozef Gindl*: Počiatky bansko-bystrickej mincovne. *Numismatické listy* 15. (1960) 135–140.; *Ratkoš P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 44–46., 49–51.

C. Tóth Norbert szerint a nagybányai pénzverde már 1522-ben engedélyt kapott az új pénz verésére. Állítását II. Lajos egyik oklevelére alapozza, amelyben a király arról értesíti Beszterce városát, hogy „újra felállították az asszonypataikai kamarát, amelynek élére Bátori Andrást nevezték ki”, másrészt parancsot ad arra, hogy a Radna területén talált ezüstöt Nagybányára vigyék, hogy abból az ország szükségleteire pénzt verjenek. C. Tóth Norbert értelmezése több szempontból is hibás: 1) az oklevélben szó sincs a nagybányai kamara „újra felállításáról”, csak reformatio-járól, ami alatt az ezüstpénzverés újbóli megindításának szándékát kell sejtenuünk, hiszen a nagybányai pénzverde folyamatosan működött, de több éve már csak aranypénzeket vert; 2) az ezüst Nagybányára rendelése egy hosszú vita sorába illeszkedik, mivel a radnai bányavidék ezüstjét hagyományosan helyben, Besztercén választották (finomították). II. Ulászló király már 1504-ben megfenyegette Besztercét, hogy Lulay János nagyszebeni kamaraispán által a kemenecét és minden a választáshoz szükséges berendezést megsemmisített a városban. Majd meg is szüntette a besztercei kémlői hivatalt, és elrendelte, hogy a városi bányákból nyert ezüstöt kizárólag Aranyosbányán vessék próba alá. A beszterceiekkel később is akadt gondja a nagyszebeni kamara vezetésének: 1513-ban Lulay János kamaraispán azért kereste meg levélben a besztercei tanácsot, hogy a besztercei Thomas Auricampsor aranyát szolgáltassa be a nagyszebeni kamarának. 1521-ben II. Lajos arról értesítette a beszterceieket, hogy a nagybányai kamaraispánokat Radnára küldte, hogy a bányászat helyzetét megismerjék. II. Lajos 1523-ban már azt közölte a besztercei tanáccsal, hogy Nagyszebenben fog új pénzt veretni, és ezüst-, régi pénzek, valamint oszporák beváltásában Ártándi Pál és társai illetékesek. A radnai ezüst Nagybányára érkezése tehát erősen kérdéses (miért sikerült volna ezt elérni, amikor korábban a nagyszebeni kamara sem tudta ezt a nemesfémforrást megszerezni), nem véletlen, hogy bár 1522-ből ismeretes L–N verdejegyű moneta nova garas (Mzz. 254–4), de nem ismerünk nagybányai denárokat, csak a következő évből, ezeket viszont nem Báthori András, hanem Szentgyörgyi György és Berendi Dávid kamaraispánok felügyelete alatt verték (Mzz. 258–5–6, 258–33–34).⁶⁹

⁶⁹ C. Tóth N.: A Magyar Királyság i. m. 86.; II. Lajos Besztercének írt levele (Prága, 1522. máj. 6.): Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Bp. 2010. 73–74. (Nr. 51.); II. Ulászló levele Besztercének a radnai ezüst választása ügyében (Buda, 1504. okt. 23.). Lásd *Albert Berger*: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. 1203–1570. Aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Wagner. I–II. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11.) Köln 1986. 127. (Nr. 442.); II. Ulászló megszünteti a besztercei kémlői hivatalt (Buda, 1504. dec. 24.). Lásd *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 76.; *Berger, A.*: Urkunden-Regesten i. m. 128. (Nr. 443.); Lulay János nagyszebeni kamaraispán levele a besztercei tanácshoz a besztercei Thomas Auricampsor aranyának beszolgáltatásáról (Nagyszeben, 1513. jan. 5.). Uo. 158. (Nr. 564.); II. Lajos levele a beszterceiekhez a nagybányai kamaraispánok Radnára küldéséről (Buda, 1521. dec. 7.).

Nagyszebenben 1523-ban kezdődött meg a moneta nova denárok (Mzz. 258-7) verése.⁷⁰ 1524-ben és 1525-ben moneta nova denárok (Mzz. 258-8, 258-35) és obolusok készültek Visegrádon is.⁷¹ 1524 vége felé született meg a döntés arról, hogy a moneta nova verésére Pozsonyban pénzverdét állítanak fel (vö. Mzz. 258-23). II. Lajos utasította is a város elöljáróit a Várdai Pál kincstartó által odaküldött pénzverők – Pitti Miklós és Fischer Jakab – támogatására, akiknek az érdekében Werböczy István is közbenjárt.⁷² A zágrábi pénzverést szintén 1524 vége felé kezdték meg (vö. Mzz. 258-9–10), de a pénzverőház a következő évben is működött.⁷³ 1524 őszén született meg az eszéki pénzverde felállításáról szóló királyi engedély is.⁷⁴ Az egyes magyarországi verdék azonosítható kibocsátásait külön táblázatba foglaltuk (4. táblázat).

Az új pénzverde üzembe helyezése következtében további szakemberekre és pénzverőszerszámokra lett szükség. A külföldi pénzverők Magyarországra hívását már többször említettük. A helyzet komolyságát mutatja, hogy II. Lajos 1524 tavaszán Bécsből hozatott szerszámokat, amelyek vámmentes beszállítását Bécs városától kérelmezte. Simon Zsolt szerint az említett kérelem összefügghet a visegrádi pénzverde felállításával, mivel arra Balassa Ferenc szintén áprilisban kapott engedélyt. Korábban Huszár Lajos a Bécs városához intézett kérést a budai pénzveréssel hozta összefüggésbe.⁷⁵

Fugger Jakab egy 1525-ös levelében arról számolt be, hogy a király és a kincstartó sokaknak kegyből, másoknak meg azért, mert tartozott nekik a király, megengedte, hogy pénzt verjenek. A magánosok ilyen – a korábbi magyar gyakorlattól

Uo. 200. (Nr. 733.); II. Lajos levele a beszercei tanácshoz az új pénz veréséről Nagyszebenben (1523. nov. 14., Pozsony), Uo. 213–214. (Nr. 791.). A nagybányai kamaraispánokhoz lásd *Szász Károly*: Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól. Numizmatikai Közöny 54–55. (1955–1956) 35.

⁷⁰ *Gustav Seiwert*: Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 6. (1863–1865) 171–173.; *Kubinyi András*: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. Numizmatikai Közöny 56–57. (1957–1958) 20–24.

⁷¹ *Huszár Lajos*: A visegrádi pénzverde a középkorban. Folia Archaeologica 18. (1966–1967) 196–198.; *Tóth Csaba*: Mints of medieval Visegrád. In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. Szerk. Szabó Miklós – Raczky Pál – Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 572–573.; *Ujszászi R.*: II. Lajos ismeretlen verdejegyű obulusa i. m.

⁷² *Artur Pohl*: Die Münzstätte Preßburg im Mittelalter. Südost-Forschungen 24. (1965) 91–94., 102.; *Uő*: II. Lajos pozsonyi pénzverése. Az Érem 33–34. (1965) 262–265.

⁷³ *Thallóczy Lajos*: Érmészeti adalék. A zágrábi pénzverde forgalma 1525-ben. Archaeologiai Értesítő 13. (1879) 114–115.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 448–462.

⁷⁴ II. Lajos eszéki pénzverésre vonatkozó engedélye (Buda, 1524. okt. 27.). Lásd *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450–1527. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XL.) Bp. 1915. 308–309. (Nr. CCXVIII.); *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 79.

⁷⁵ *Thallóczy Lajos*: Érmészeti adalék. Bécs városa és a magyar pénzverés. Archaeologiai Értesítő 12. (1878) 308.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 78.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 440.; *Huszár L.*: A budai pénzverés i. m. 107.

sem idegen – „lekenyerezésének” rendszere még Thurzó első kincstartósága idején, 1522-ben elkezdődött.⁷⁶ Maga Thurzó is kapott ilyen engedélyt, mégpedig, hogy fizetése fejében bizonyos mennyiségű ezüstöt pénzzé verethessen.⁷⁷ Báthori István nádor pedig azzal bízta meg Hans Krug budai pénzverőmestert, hogy maga és Várdai Pál veszprémi püspök számára pénzt verjen, a veszprémi püspök 500 márka ezüstjéből. Mivel veszprémi veretű moneta nova pénzeket nem ismerünk (vagy legalábbis eddig nem sikerült ilyeneket azonosítani), illetve Hans Krug Budán működött, valószínűsíthetjük, hogy az engedély a budai pénzverésben előállítandó pénzekre vonatkozott. Bár a felhatalmazás nem a kincstartótól eredt, 1522 decemberében kelt levele szerint legalábbis eltűrhette a frissen szerzett jogosultság gyakorlását.⁷⁸ II. Lajos 1523-ban adott engedélyt Konrad Sauer mann boroszlói bankárnak – akinek a király felesége lakodalmuk költségei miatt tartozott – arra, hogy a királyné tartozása fejében 32000 márka ezüstöt magyar pénzzé veressen. Mária királyné később hozzájárult ahhoz, hogy Sauer mann – társaival együtt – Boroszlóban, vagy másutt Sziléziában erre a célra pénzverdet állítson fel. Az engedélyt később lengyel félgarasok verésére is kiterjesztették; ez utóbbiak Schweidnitz verdéjében készültek, ahol aztán magyar denárokat is kibocsátottak. Bár az országgyűlés már 1526-ban törvényben tiltotta meg, a pénzverés Boroszlóban egészen 1529 nyaráig folytatódott.⁷⁹ 1524-ben Balassa Ferenc nógrádi ispán arra kapott engedélyt, hogy Visegrádon pénzverdet üzemeltessen, tekintettel a királynak adott négyezer forintnyi kölcsönére. A hasznokból Balassa egyharmadra, a király kétharmadra volt jogosult, és a király a kétharmadból kívánta törleszteni a kölcsönt.⁸⁰ 1524 őszén kapott egy évre szóló engedélyt Keserű Mihály boszniai püspök és Szerecsen János királyi kamarás arra, hogy Eszéken

⁷⁶ Fugger Jakab levele György szász herceghez (1525. júl. 20.), lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 455–457.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 80. A magánszemélyek által elnyert pénzverési engedélyekhez általában lásd *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 129–130., 134.; A korábbi magyar gyakorlathoz lásd *Gyöngyössi Márton*: Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon. *Századok* 150. (2016) 341–368.

⁷⁷ *C. Tóth Norbert*: A királyi pár Csehországban i. m. 91. II. Lajos engedélyezi Thurzó Elek kincstartónak, hogy fizetése fejében háromezer márka ezüstöt pénzzé verethessen (Prága, 1522. szept. 16.). Lásd Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához i. m. 140. (Nr. 124.).

⁷⁸ *Kelényi B. Ottó*: Budai oklevelek pénztörténeti adatai. *Numizmatikai Közöny* 43. (1944) 17–18.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 441–442.; *C. Tóth Norbert* eleve úgy értelmezte az idézett oklevelet, hogy az a budai pénzverésre vonatkozik. Lásd A királyi pár Csehországban i. m. 91.; Thurzó Elek kincstartó levele Báthori István nádorhoz (Beszterce, 1522. dec. 31.). Lásd MZSO V/1. 143–145. (Nr. 295.); Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához i. m. 161–163. (Nr. 146.).

⁷⁹ *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 137–138.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 438.

⁸⁰ *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 135.; *Istványi Géza*: A visegrádi pénzverő II. Lajos egyik oklevelében. *Numizmatikai Közöny* 41. (1942) 59.; *Huszár L.*: A visegrádi pénzverde i. m. 196–198.; *Ujszászi R.*: II. Lajos ismeretlen verdejegegyű obulusa i. m.; *Tóth Cs.*: Mints i. m. 572–573.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 440.

pénzverdét állítsanak fel, amelynek jövedelmét határvédelmi célokra szánták.⁸¹ Mindegyik esetben a király nevében történő pénzverést, valójában a tevékenység megszervezését és a hasznok lefölözését tapasztalhatjuk, tehát nem beszélhetünk magánosok által gyakorolt pénzverési jogról, csak jogosultságról.

Az 1523-as év egyébként Thurzó Elek átmeneti bukását is elhozta: leváltották a kincstartóságról. Mindez nem jelentett teljes mellőzést, mert ősszel már tárnokmester lett, de jól jelzi a Fugger–Thurzó-vállalkozás időleges pozícióvesztését. Thurzó leváltása mögött a királyné, Habsburg Mária (aki a körmöci kamaraispánságot is elvette Thurzótól) és a Szalkai László kancellár támogatását élvező Szerencsés–Haller-érdekkör állt. Utóbbiak adták az új kincstartót Várdai Pál püspök személyében, aki pedig Szerencsés Imrét választotta helyetteséül. Szerencsés tehát újra alkincstartó lett. Mária királyné alsó-magyarországi gazdasági érdekei miatt fordult szembe a Fugger–Thurzó-vállalkozással, és foglalt állást a rivális érdekkör, Szerencsések mellett.⁸²

1523-tól a verdéket gyakorlatilag kivétel nélkül a királyné bizalmát élvező Szerencsés–Haller-érdekkörhöz tartozó vezetők irányították: Körmöcbányán Habsburg Mária megbízható embere, Beheim Bernát volt a kamaraispán, Kassára egy bizonyos Izsák zsidót, Nagyszebenbe Ártándi Pált küldték, majd a hasznokból Tornallyay Jakab is részesült, Nagybánya kamaraispánjai Szentgyörgyi György és Berendi Dávid lettek, a pozsonyi pénzverést Pitti Miklós és Fischer Jakab igazgatta és Grosch Balázs pénzverőmester vezette, a visegrádi pénzverde pedig személyesen Haller János irányítása alatt, a budai kereskedő Crap János és boroszlói Mehl Boldizsár vezetésével működött, míg Eszéken Keserű Mihály és Szerencsen János kaptak pénzverési jogosultságot, bár kérdéses, hogy ezzel a lehetőséggel éltek vagy sem. Egyedül Besztercebánya esetében tűnik stabilnak a Fugger–Thurzó vállalkozás befolyása, ahol üzletfelük, a boroszlói kereskedő és joachimstali bányavállalkozó, Mehl Boldizsár vezette a verdét, amelyben a személyzetet kútenbergi pénzverők adták (Ján Holický és de Iskry Miklós pénzverőmesterek vezetésével), bár Mehl – Haller irányítása alatt – Visegrádon is dolgozott.⁸³ Mehl

⁸¹ *Thallóczy L.*: Jajcza i. m. 308–309. (Nr. CCXVIII.); *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 136.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 441.

⁸² *Jeszzenszky G.*: II. Lajos denárai i. m. 130.; *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 327.; *Erdélyi G.*: Egy kivételes karrier i. m. 125–126.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 64–65.; *Kubinyi A.*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 135.; *Soós F.*: A középkori Magyarország i. m. 96., 98.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 134.

⁸³ *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 437–440., 444.; Beheim Bernáthoz lásd *Buza J.*: A Dunába vetett vonópad i. m. 292–295.; Izsák zsidóhoz lásd *Kohn S.*: A zsidók története i. m. 289., 474. (Nr. 64.); *Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. I. 1092–1539.* Szerk. Friss Ármin. Bp. 1903. (a továbbiakban: MZSO I.) 325–326. (Nr. 275.); *Kemény L.*: A kassai pénzverőház i. m. 250.; *Pohl, A.*: Die Münzstätte Kaschau i. m. 37., 47.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 343.; Ártándi Pálhoz lásd *Fógel József*: II. Lajos udvartartása. 1516–1526. Bp. 1917. 24., 37. 8. jegyz.

Boldizsár visegrádi feltűnésének tárgyi emléke is maradt, nevezetesen egy visegrádi épület feltárása során egy 14. századi épület legfelső pusztulási rétegéből előkerült három darab, L–W verdejegyű, 1524-es évszámot viselő moneta nova denár, amelyeket a magyar numizmatika hagyományos véleménye szerint Sziléziában, Boroszlóban vertek. Nyilvánvalóan mintául szolgálhattak a visegrádi pénzverők számára, vagy Mehl hozhatta magával, hogy ezekkel fizessen Magyarországon. Tóth Csaba ezt a verdejegyet visegrádi jegynek tartja, mivel azonban ilyen verdejegyű példányokon olykor előfordul a C–S jegy is, a sziléziai eredet valószínűbb (Conrad Sauermann).⁸⁴ Az áttekinthetőség érdekében az egyes magyarországi pénzverdék vezetőit külön táblázatba rendeztük (5. táblázat).

Az 1524-es országgyűlés viszont már egyenesen azt követelte, hogy a király szüntesse meg a rossz pénz verését. Az országgyűlés döntéseit a király nem szentesítette, így a végrehajtás fel sem merülhetett: tovább folytatódott a moneta nova

Kubinyi A.: A nagyszebeni pénzverde i. m. 21.; *Uő*: István Werbőczy als Politiker in der Zeit vor Mohács (1526). In: Kubinyi András: Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn. (Studien zur Geschichte Ungarns 17.) Herne 2011. 279–280.; *Uő*: Politikai vitakultúra i. m. 186., 189.; *Uő*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 132., 134–135. II. Lajos később úgy rendelkezett a szebeniekhez írott levelében, hogy a pénzverés hasznából egyharmad részt Tornallyay Jakab sókamaraispánnak fizessenek ki (Buda, 1524. okt. 30.), lásd *Seiwert, G.*: Beiträge zu einer Geschichte i. m. 194–195. (XXI.); *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 79.; Tornallyay Jakabhoz lásd: *Soós F.*: Magyarország kincstártói i. m. 68.; *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Szerk. Bessenyei József et al. (Studia Miskolcinsensia 5.) Miskolc 2004. 180.; Szentgyörgyi Györgyhöz és Berendi Dávidhoz lásd *Szász Károly*: Adatok a nagybányai i. m. 35.; Pitti Miklóshoz és Fischer Jakabhoz lásd *Arany Krisztina*: Buda, mint uralkodói székhely és távolsági kereskedelmi központ a 15. században, a firenzei és dél-német üzletemberek tevékenységének tükrében. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 7. (2012) 160.; Grosch Balázs pénzverőmesterhez lásd *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II/2. A város középkori jogszervezete. 1300–1526. Pozsony 1898. 495. 5. jegyz.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 80.; Haller Jánoshoz lásd *Kubinyi A.*: A nürnbergi Hallerek i. m. 716–724.; *Huszár L.*: A visegrádi pénzverde i. m. 197.; Crap Jánoshoz lásd *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Bp. 2009. 337–359.; *Huszár L.*: A visegrádi pénzverde i. m. 197. Mehl Boldizsárhoz lásd *Ratkoš, P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 49. 63. jegyz.; *Huszár L.*: A visegrádi pénzverde i. m. 197.; Ján Holický és de Iskyry Miklós pénzverőmesterekhez lásd *Gindl, J.*: Počiatky i. m. 138.; *Ratkoš, P.*: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 49–50.; Keserű Mihályhoz és Szerecsén Jánoshoz lásd *Fögel J.*: II. Lajos udvartartása i. m. 31. 4. jegyz., 37. 2. jegyz., 41., 52. 6. jegyz.; *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén). Századok 135. (2001) 350–352.; *Uő*: A Szapolyaiak és familiárisaik i. m. 171., 189.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 444.; Hans Dernschwam szerint Szerecsén János özvegyét később Werbőczy István vette feleségül. Lásd *Dernschwam, H.*: A besztercebányai i. m. 118.

⁸⁴ *Szőke Máttyás*: Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszzerű feladatai. Neuere Ergebnisse und aktuelle Fragen der Mittelalterarchäologie in Ungarn. Az 1983. október 10–12-i szegedi tudományos ülésszak előadásai. Szerk. Fodor István – Selmeczi László. Bp. 1985. 301–302.; *Tóth Cs.*: Mints i. m. 572–573.; *Ujszászi R.*: II. Lajos ismeretlen verdejegyű obulusa i. m.

5. táblázat Kincstartók, alkincstartók, kamaraispánok és pénzverőmesterek a moneta nova idején

Kincstartó/ alkincstartó	Besztercebánya	Buda	Eszék	Kassa	Körmöc- bánya	Nagybánya	Nagy- szeben	Pozsony	Visegrád	Zágráb
Várdai Pál 1520. június 4.–1521. szeptember 8./ Szerencsés Imre					Thurzó Elek					
Báthori András 1521. szeptember 30. – november 24./ Szerencsés Imre					Thurzó Elek					
Thurzó Elek 1522. január 14. – 1523. szeptember 15./ Kisszerjéni Ferenc		Thurzó Elek (Hans Krug)		Nádasdy György és Kozymor Bertalan	Thurzó Elek	Szentgyörgyi György	Armbuster Mátyás / Pentflinger Márk			
Várdai Pál 1523. szeptember 24. – 1524. december 19./ Szerencsés Imre és Kiss- szerjéni Ferenc			Keserű Mihály és Szerencsen János	Izsák zsidó	Beheim Bernát	Szentgyörgyi György és Be- rendi Dávid	Ártándi Pál / Tornal- yay Jakab	Pirti Miklós és Fischer Jakab (Grosch Balázs)	Haller János (Crap János és Mehl Boldizsár)	
Thurzó Elek 1524. december 26. – 1525. július 16./ Szerencsés Imre					Beheim Bernát	Szentgyörgyi György és Be- rendi Dávid	Tornal- yay Jakab		Haller János (Crap János és Mehl Boldizsár)	Barthány Ferenc és Thurzó Elek
Dóci János 1525. július 17. – 1526. május 14./ Szerencsés Imre, Cserögi János és Haller János					Beheim Bernát	Szentgyörgyi György és Be- rendi Dávid				

Forrás: lásd a lábjegyzetben⁸⁵

⁸⁵ Szász K.: Adatok a nagybányai i. m. 35.; Kubinyi A.: A nagyszabeni pénzverde i. m. 21.; Gimdl J.: Počiatky i. m. 138.; Ratkósz P.: Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze i. m. 49–50.; Huszár L.: A visegrádi pénzverde i. m. 197.; Pohl A.: Die Münzstätte Kaschau i. m. 37., 47.; Soós F.: Magyarország kincstartói i. m. 61–68.; Simon Z.: A zágrábi pénzverde i. m. 437–440., 444.; Soós F.: A középkori Magyarország i. m. 96., 98., 102., 104–105.; C. Tóth N. et al.: Magyarország világi archontológiája i. m. 134–135.

kibocsátása. Istvánffynál összemosódnak az 1524-es és az 1525-ös év eseményei, és ezt a régi és az újabb judaisztikai szakirodalom (Kohn Sámuel, Haraszi György, Komoróczy Géza) úgy értelmezte, hogy Werbőczy István az 1524-es országgyűlésen intézett éles kirohanást a felelősnek tartott személyek (és a zsidók) ellen.⁸⁶

A pénzreform bukása

„A Rákoson egy keresztelt zsidó fellépett ellenem, hogy én vagyok oka mindennek; mindenki most velem takarózzik.”

(Fugger Jakab, 1525)⁸⁷

1524 végén újabb váltás történt a kincstartói székben. Visszakerült Thurzó Elek, aki érthetően elkezdte a pénzverési adminisztráció „megtisztítását”, és igyekezett leváltani a rivális csoport embereit: így kényszerült már januárban a pozsonyi pénzverde átadására Pitti Miklós és Fischer Jakab. Thurzó fokozatos előretörését jelzi az is, hogy az 1524 vége felé újraindított zágrábi ezüstpénzverést 1525 elején személyes, pontosabban Batthyány Ferenc horvát–szlavón–dalmát bánnal közös kezelésbe vette.⁸⁸

A Szerencsés–Haller-érdekkör a köznemesség segítségével végül 1525-ben egészségpályás letámadást indított az ismét kincstartóságra emelt, de rövidesen sikkasztással megvádolt Thurzó Elek ellen azzal a céllal, hogy a Fuggerek beszercebányai részvállalatát is megszerezzék. Törekvésük – a konkurens Fuggerek Magyarországról történő kiszorítása – csaknem sikerrel járt, azonban némiképp eltaktikázták magukat, hiszen az 1525-ös rákosi országgyűlés többsége – amint láttuk – nyíltan Szerencsés ellen fordult, pedig hangulatváltozást csak az alig valamivel később tartott hatvani országgyűlésen tudtak elérni. Közben Szerencsést

⁸⁶ *Fraknói Vilmos*: Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján. Bp. 1884. (reprint: Bp. 2010.) 48–52.; *Kohn S.*: A zsidók története i. m. 274–275.; *Fraknói Vilmos*: Werbőczy István életrajza. Bp. 1899. (reprint: Bp. 2010.) 189–192.; *Haraszi Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 233.; *Kubinyi András*: Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon. Bácsi Ferenc szózata a hatvani országgyűléshez (1525), valamint latin verse. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 186.; *Üő*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 134–135.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 445.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 349–350.

⁸⁷ Idézet Fugger Jakab György szász herceghez írott leveléből (1525. júl. 20.) lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 456.

⁸⁸ *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 64–65.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 441–452.; *Soós F.*: A középkori Magyarország i. m. 96.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 134. Meg kell azonban jegyezni, hogy Batthyány Ferenc a királlyal baráti viszonyban állt, és így közeli hívének számított. Lásd *Főgel J.*: II. Lajos udvartartása i. m. 55. különösen 25. jegyz., 117., 135.

a király két hétre börtönbe vetette, de a Csonka-toronyból hamarosan kiszabadult, és ünnepi menetben vonult házáig. Mindebben viszont nagy szerepe lehetett a királyi udvar és Szalkai László határozott támogatásának. A hatvani országgyűlésen a nemesek már kifejezetten Thurzó Elek ellen léptek fel, és azt kiáltozták: „Tysehath Feleschige parasna, lengel por, Kurwa fy patykarusch.” A király végül júliusban menesztette Thurzót, és helyette Dóci János lett a kincstartó.⁸⁹

Még a két országgyűlés között, Szerencsés Imre börtönből történt szabadulása hírére a csőcselék körülfogta budai házát, ahol ő éppen lakomát adott vendégeinek. Mivel az épület a városfal mellett állt, Szerencsés és vendégei kiugrottak a hátsó ablakon, és kötélén ereszkedtek le a városfalon: panaszkodtak is, hogy a

⁸⁹ *Kohn S.*: Héber kutforrások i. m. 79.; *Uő*: A zsidók története i. m. 275–282.; *Péchy A.*: Alsó Magyarország i. m. 111–113.; *Büchler S.*: A zsidók története i. m. 69–71.; *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 36.; *Erdélyi G.*: Egy kivételes karrier i. m. 127–128.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 65–66.; *Spekner Enikő*: A budai Fugger-faktorátus i. m. 432.; *Harasztí Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 233–234.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 445–446.; *Soós F.*: A középkori Magyarország i. m. 96.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 134–135. Az 1525. évi rákosi országgyűléshez lásd MZSO V/1. 153–154. (Nr. 311.); *Fraknói V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 100–108.; *Kohn S.*: A zsidók története i. m. 275–276.; *Fraknói V.*: Werbőczy István i. m. 192–199.; *Kubinyi A.*: Politikai vitakultúra i. m. 178–179.; *Uő*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 135–140.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 350–351.; *Uő*: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (965–2012) a zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez. (Hungaria Judaica 28.) Pozsony 2013. 141–143. (Nr. 32.), 148–149. (Nr. 35 a.). Antonio Burgio pápai nuncius leírása az országgyűlésen történekről. Lásd MZSO V/1. 154–155. (Nr. 312.). Istvánffy Miklós így idézi Werbőczy 1525. évi rákosi országgyűlésen elmondott felszólalásának vonatkozó részét (Tállyai Pál 17. századi fordításában): „Honnét az vagyon, hogy immár az nagy sokat ragadozó és kegyetlen embereknek, még az környümetelt és félzsidók sem rekesztetvén ki, az tisztet és tisztviseléseket elérik, kiknek, hacsak valami könnyű szükségek leszen, azoknak közkincslopások elfogyván az tárházból, mindjárt nagy uzsoraigéréssel, mástól való pénzkérésre kell folyamodniuk.” (Istvánffy Miklós Magyarok dolgaról írt históriája i. m. 200., 8. könyv). Az 1525. évi hatvani országgyűléshez lásd *Fraknói V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 144–153.; *Kohn S.*: A zsidók története i. m. 281–282.; *Fraknói V.*: Werbőczy István i. m. 203–209.; *Kubinyi A.*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 140–147. Fugger Jakab György szász hercegnek 1525. júl. 6-án írt levelében részletesen beszámol arról, hogy Mária királyné el akarta venni tőlük és Thurzóktól a rézbányákat; siránkozásai mellett arról is tájékoztatja a herceget, hogy a rézbányák elvételük után tönkre fognak menni, ahogy a selmeci és a körmöci arany- és ezüsbányák is. Lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 455. Burgio nuncius Giacomo Sadoleto-nak írt levelében (Buda, 1525. júl. 11.) már tényként közli, hogy „fodinae cupri, quas habebant Fuggeri, datae sunt judaeo”. Lásd MZSO V/1. 158. (Nr. 320.). Fugger Jakab július 20-án pontos leírást ad György szász hercegnek a rákosi országgyűlés eseményeiről is, ahol szerinte szóba jött a rossz pénz ügye is. Ennek kapcsán kifejti, hogy nem tudja, hová tűnt a pénzverés haszna, mert erről tudomása szerint nincs elszám(tat)ás. Szerinte mindennek az oka Szerencsés Imre, aki viszont az országgyűlésen a Fuggereket tette felelőssé. Fugger felsorolja veszteségeit is, különösen a házaiban lefoglalt és elvitt pénzüsségeket, ezüstműt, nemes- és színesfémeket fájjalja. Egyúttal tételesen igyekszik megcáfolni Szerencsés Imre vádjait. Lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 455–457.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 80.; Fugger Jakabnak azonban György szász herceg válaszlevelében (aug. 5.) nem tudott segítséget ígérni. Azt tanácsolta neki, hogy panaszaival forduljon Brandenburi Györgyhez. Lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 457. Jól látható: ahogy Szerencsés, úgy a Fuggerek is mindent elkövettek a rivális befektetése érdekében. Feltételezhetjük, hogy ezek a vádak oda-vissza az országgyűlésen is elhangozhattak, de legalábbis nem voltak ismeretlenek a kortársak számára.

bőr lement tenyerükről. A házat kifosztották, az ott felhalmozott mesés vagyont szétesztették. A fosztogatás másnap is folytatódott, harmadnapon a csőcselék már a Zsidó utca házaiba tört be, és onnan rabolt vagyontárgyakat. Végezetül Szapolyai György szepesi gróf és/vagy Báthori István nádor katonái állították helyre a rendet.⁹⁰

Szerencsés már legkésőbb az ősz folyamán újra alkincstartó volt. Tisztségéből vélhetőleg 1526-ban egészségi állapota miatt távozható, legalábbis ez olvasható ki Hans Dernschwam elbeszéléséből: idős volt, és Haller Jánost tette meg maga helyett alkincstartónak, aki viszont nem jól teljesítette a feladatot, és ez vezetett Szerencsés halálához. „Hallert is Szerencsés Imre juttatta be az udvarhoz és tette alkincstartóvá. Jó beszédkészségű ember volt, a számvitelhez is értett, de belezavarodott hivatalába, amikor a királyi udvari népek elkezdtek a nyakára járni. Selyemruhákat osztogatott nekik, amíg csak Imre zsidó erre rá nem jött; hamarosan bele is pusztult.”⁹¹

A kiszorítási kísérlet sikere ellenére Szerencsés nem tudta megvetni a lábát az alsó-magyarországi bányavárosokban. Bár papíron megszerezte a körmöci cementezőművet és a bányákat, ez olyan tiltakozáshoz vezetett, hogy jogait érvényesíteni nehezen tudta. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a sztrájkorozatban megnyilvánuló társadalmi elégedetlenség már Szerencsés bányavárosi fellépése előtt megkezdődött, de azt a Fugger–Thurzó-vállalkozás emberei folyamatos tárgyalásokkal, egyeztetésekkel időnként lecsillapították. A kiváltó ok ugyanis

⁹⁰ *Fraknoi V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 110–112.; *Kohn S.*: A zsidók története i. m. 276–279.; *Büchler S.*: A zsidók története i. m. 70–71.; *Hanaszi Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 233–234.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 351–353.; *Uő.*: „Nekem itt zsidónak kell lenni” i. m. 143–147. (Nr. 33.). Hans Dernschwam mellett (*Dernschwam, H.*: A beszercebányai i. m. 121–122.) sokan beszámoltak az eseményekről. Így Istvánffy Miklós is leírta Szerencsés budai házának kirablását. Lásd MZSO V/1. 151. (Nr. 306.); Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája i. m. 203. 8. könyv. Az esetről Antonio Burgio pápai nuncius is tudósított Giacomo Sadoletonak írt leveleiben (Buda, 1525. jún. 25.): MZSO V/1. 157. (Nr. 318.), (Buda, 1525. júl. 2.). Uo. 157–158. (Nr. 319.); További beszámoló olvasható Johannes Dubravius Historia Boiémica című művében lásd 159. (Nr. 323.). Szerencsés fosztogatót által megrohmozott háza a Szent György tér nyugati oldalán, a Szent György utcában állt. Lásd *Fögel J.*: II. Lajos udvartartása i. m. 6–7.; *Pataki V.*: A budai vár középkori helyrajza i. m. 245.; *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. 204., 210.

⁹¹ Beheim Bernát körmöci kamaraispán az 1525. szeptember – 1526. április közötti beszercebányai ezüstinomításról, valamint a király szükségére miatt teljesített kiadásokról, Budán 1526. aug. 30-án kelt számadásainak kiadását lásd *Ratkoš, P.*: Dokumenty i. m. 296–301. (Nr. II. 7.). Szerencsés Imre alkincstartó említéseit lásd uo. 299.; Hans Dernschwam Haller János alkincstartóságáról lásd *Dernschwam, H.*: A beszercebányai i. m. 120. 1526. januárjában és májusában az alkincstartó Cserögi János volt. Lásd *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 66.; *Uő.*: A középkori Magyarország i. m. 98.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 135. Kokon Péter budai polgár 1525-ben hitelben szállított az udvarnak ezer forint értékű posztót és kétezer forint értékű selymet, de nem bízott meg Dóci János kincstartóban, ezért Szapolyai János erdélyi vajda állt jól a kincstartóért. Erről tanúskodnak a vajda és Cserögi János alkincstartó kötelezvényei. Lásd *Kubinyi A.*: Budai kereskedők i. m. 116. 134. jegyz.

a bányászok moneta novában kapott elégtelen fizetése volt. A munkások különös módon az antiqua moneta újabb bevezetése után sem kaptak jó pénzben elegendő fizetést, így nem lett nyugalom, de ebben szerepet játszhattak a kiszorított Fuggerek ügynökei is. 1526 tavaszán már fegyveres akcióra is sor került. A beszercebányai lázongás vezetőit végül a Werbőczy István nádor által vezetett bíróság elítélte és kivégeztette. Ennek ellenére a bányászmozgalom folytatódott, 1526 augusztusában ismét lázadás tört ki. A kialakult helyzetben Szerencsés a királyi udvarnak az alsó-magyarországi bányavidékről nyilvánvalóan nem tudott számottevő profitot realizálni.⁹²

1525 őszen viszont újabb fordulat következett: Thurzó Elek különalkut kötött az udvarral, és Mária királyné személyes oltalmába került. A következő évben Thurzó ismét kincstartó lett, időközben kibékült volt üzlettársaival, a Fuggerekkel, akik immár éves honoráriumot folyósítottak neki.⁹³

A korábban vázolt pénzforgalmi helyzet kikényszerítette a változást, és a pénzveréssel kapcsolatos követeléseknek II. Lajos végül eleget is tett. Már 1525 júniusában az szerepel a körmöci pénzverők fizetése kapcsán a kincstartónak és a körmöci kamaraispánnak kiadott parancsban, hogy megszűnt a rézpénzverés, és a király újból elrendelte az ezüstpénzverést. A tényleges végrehajtás azonban elhúzódott, erre utal, hogy a hatvani országgyűlés követelései között újra megjelent a pénzverés ügye, sőt augusztus elején még maga Dóci János kincstartó is csak a közeli napokban verendő jó pénzről tudott. Augusztus végén azonban megkezdték az antiqua moneta újbóli veréséről szóló hivatalos királyi tájékoztatás kiküldését a vármegyéknek és a városoknak. Rövidesen meghatározták a két pénz beváltási arányát is: 2:1-hez. Az arány hivatalos deklarálása ellenére nagyon sok helyütt 3–4 moneta novát is elkértek egy antiqua moneta denárért, ezért

⁹² *Krizskó P.*: A körmöczi régi kamara és grófjai. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 10.) Bp. 1880. 46–51.; *Fraknói V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 162–164., 202–205.; *Kohn S.*: Héber kutforrások i. m. 79–80.; *Uő.*: A zsidók története i. m. 281–282.; *Pécb A.*: Alsó Magyarország i. m. 114–115.; *Fraknói V.*: Werbőczy István i. m. 226–227.; *Büchler S.*: Szerencsés Imre származása i. m. 408.; *Heckenast Gusztáv.*: A beszercebányai bányászfelkelés (1525–1526). Századok 86. (1952) 364–396.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 353–354. A Szerencsés bányavárosi térfoglalásával kapcsolatos legfontosabb források: 1. Mária királyné Beheim Bernát kamaraispánnak és Szerencsés Imre főharmincadosnak adja használatra a körmöci cementezőművet, az arany olvasztásának és feldolgozásának minden jogosultságával együtt (Buda, 1525. aug. 6.). Lásd Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. VIII. 1264–1760. Szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1965. (a továbbiakban: MZSO VIII.) 149. (Nr. 159.). 2. A beszercebányai fiókkamara üzemi dolgozói 1525 augusztusában testületileg tagadták meg, hogy Szerencsésnek dolgozzanak. Lásd *Ratkoš, P.*: Dokumenty i. m. 64–67. (Nr. I., 29.); MZSO VIII. 149–150. (Nr. 160.); 3. Hans Dermschwam beszámolóját lásd *Dernschwam, H.*: A beszercebányai i. m. 123–125.

⁹³ *Fraknói V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 250.; *Erdélyi G.*: Egy kivételes karrier i. m. 130–131.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 66–67.; *Uő.*: A középkori Magyarország i. m. 96.; *C. Tóth N. et al.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 135.

„puhult” a kincstár álláspontja. Az 1526-os országgyűlés már úgy rendelkezett, hogy a budai kamaránál három rézpénzt kell egy antiqua moneta denárért beváltani, de Szent Jakab ünnepéig (július 25.) az adásvételeknél mindenkinek a 2:1 beváltási arányt kell alkalmaznia, ezt követően a rézpénzt már nem lehet használni (nem maradhat forgalomban).⁹⁴

A rivális érdekkör Szerencsések általi kiszorítási kísérlete a pénzreformmal együtt végérvényesen elbukott. A súlyos pénzhiánnyal küszködő II. Lajos arra kényszerült, hogy tárgyalásokat kezdjen a Fuggerekkel a rézbányák haszonbérletéről, gyakorlatilag visszahelyezésükről. A Fuggerek 1526 nyarán már diadalittasan arról tájékoztatták György szász herceget, hogy a tárgyalások eredményre vezettek, a magyarok egységre léptek, és most már ugyanúgy szállíthatják a rezet, mint korábban.⁹⁵

Nyilvánvalóan összefügg az előbbi megegyezéssel, hogy – amint már említettük – 1526 tavaszán ismét Thurzó lett a kincstartó, aki május végén tájékoztatta is erről a pozsonyiakat, egyúttal saját emberét, Pozsonyi Mártont küldte hozzájuk a harmincadhivatal átvételére azzal, hogy ha a korábbi kincstartó vagy Szerencsés Imre emberei („homines prioris thesaurarii vel Emerici Zerenches”) akadémuskodnának, akkor zárják ki őket a hivatalból.

Szerencsés Imre azonban továbbra is a király környezetében maradt: a királyi tanács tagja volt. Bérelte többek között a budai és a pozsonyi harmincadot: 1526 áprilisában például ezeröttszáz forintot kölcsönzött a királynak, hogy cserébe és annak mértékéig megtarthassa a pozsonyi harmincad bérletét,

⁹⁴ *Krizskó P.*: A körmöczi régi kamara i. m. 49.; *Haraszti Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 234.; *Kubinyi A.*: Országgyűlési küzdelmek i. m. 145., 147.; *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 444–448.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 355. Az antiqua moneta újbóli bevezetéséről szóló legelső értesítést Sopron kapta (Buda, 1525. aug. 24.), lásd *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/7. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Sopron 1929. 162–164. (Nr. 117.); *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 80. II. Lajos király októberben tudatta Sopronnal, hogy az antiqua és a nova moneta közötti 1:2 beváltási arány már nem fog változni (Buda, 1525. okt. 4.). Lásd *Házi J.*: Sopron szabad királyi város i. m. 168–169. (Nr. 122.). II. Lajos a pénzürték-viszonyokra vonatkozó szabályozást 1526 elején megismételte, elrendelve, hogy átváltáskor egy antiqua monetáért két nova monetát lehet számítani, továbbá a nova monetát a budai kamarában kell visszaváltani (Buda, 1526. jan. 22.). Lásd *Házi J.*: Sopron szabad királyi város i. m. 178–179. (Nr. 132.); *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 81. Ugyanezen a napon ezzel egyenlő tartalmú rendelkezést kapott például Körmöcbánya városa is. Lásd *Krizskó P.*: A körmöczi régi kamara i. m. 50–51. 1. jegyz.; *Huszár L.*: A középkori magyar pénztörténet i. m. 81. Az 1526. évi 34. törvénycikk a rézpénz beváltásáról: CJH 850–851.

⁹⁵ *Krizskó P.*: A körmöczi régi kamara i. m. 53.; *Fraknói V.*: Magyarország a mohácsi vész előtt i. m. 164–165.; *Péchy A.*: Alsó Magyarország i. m. 118–119.; *Heckenast G.*: A besztercebányai bányászfelkelés i. m. 390.; *Spekner Enikő*: A budai Fugger-faktorátus i. m. 432.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 354–355.; Fugger Rajmund, Antal és Jeromos levele György szász herceghez (1526. aug. 5.), lásd *Marczali H.*: Regesták külföldi levéltárakból i. m. 457. II. Lajos és a Fugger-ház között 1526-ban a rézbányák haszonbérletéről kötött szerződés: Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. I. i. m. 27–31. (Nr. 20.). A sikeres tárgyalásokról beszámol Hans Dernschwam is. Lásd *Dernschwam, H.*: A besztercebányai i. m. 126.

míg júliusban a hadi előkészületekre való tekintettel további tízezer forintot folyósított az uralkodónak. Ebből látszik, hogy Thurzó sikertelenül próbálta meg kizárni őt a pozsonyi harmincadhivatalból. Befolyását (meg a királyi udvar eladósodottságát) jelzi az is, hogy 1526 nyarán Selmecbánya adóját is ő szedte be.⁹⁶

Ki is volt Szerencsés Imre?

„ez az ember megérdemli, hogy fiait az ő nevével hívják fel a Tórához.”
(Élijáhu ben Binjámin ha-Lévi, 1526–1530 körül)⁹⁷

⁹⁶ *Kohn S.*: Héber kutforrások i. m. 79–81.; *Uő*: A zsidók története i. m. 282.; *Büchler S.*: A zsidók története i. m. 72.; *Fógel J.*: II. Lajos udvartartása i. m. 12., 17. 12. jegyz.; *Büchler S.*: Szerencsés Imre származása i. m. 409–410.; *Haraszi Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 234.; *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 354–356. Thurzó Elek királyi tárnokmester és kincstartó meghagyja Szerencsés Imre budai és Polyák Pál fehérvári harmincadosnak, hogy a királynénak fizessenek ki négyezer forintot, amelyet a király számára posztó- és selyemárukban egyes kereskedőktől fölvelt (Buda, 1525. máj. 5.). Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. I. i. m. 31–32. (Nr. 21.); MZSO I. 330–331. (Nr. 279.) – az irat hátlapján héber feljegyzés olvasható: „Thurzó írása a királyné 4000 forintjáról a harmincad jövedelméből”. Lásd MZSO V/1. 153. (Nr. 310.), II. Lajos elismeri, hogy ezeröttszáz forintot vett kölcsön Szerencsés Imrétől, aki a kölcsön fejében és annak mértékéig megtarthatja a pozsonyi harmincadot (Buda, 1526. ápr. 8.). Lásd Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. I. i. m. 32. (Nr. 22.); MZSO I. 332. (Nr. 281.), II. Lajos elismeri, hogy a pozsonyi harmincad terhére további tízezer forintot vett kölcsön Szerencsés Imrétől, de több kölcsönt a harmincad terhére Szerencséstől már nem fog felvenni (Buda, 1526. júl. 20.): Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból I. i. m. 35–37. (Nr. 25.), MZSO I. 332–334. (Nr. 282.); *Komoróczy G.*: „Nekem itt zsidónak kell lenni” i. m. 149–151. (Nr. 35 b.). A két utóbbi kölcsön összegét később Mária mint özvegy királyné I. Ferdinánd királytól (1526–1564) követelte. Lásd Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. II. 1538–1553. Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria / Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak) Pest 1858. 26–32. (Nr. 162.). Szerencsés befolyását jelzi az is, hogy Weymann János, Brandenburgi György ügyvivője levélben azt kérte az őrgroftól, hogy a Bécsbe kiverés céljából küldendő 2000 forint tárgyában írjon Budára Szerencsés Imrének, hogy legyen segítségére (Buda, 1525. dec. 26.). Lásd MZSO V/1. 158. (Nr. 322.). Szerencsés pénzüzeti tevékenységét sem adta fel, 1525. szept. 15-én 25 forint kölcsönt adott Gallinczer Lénárt budai polgárnak: MZSO IX. 80. (Nr. 89.); *Kubinyi A.*: A mezőgazdaság történetéhez i. m. 387. Körmöcbánya városa pedig az 1526-os városi számadáskönyv (*Ratkoš, P.*: Dokumenty i. m. 1957. 340–371. Nr. II. 10.) szerint 1526 júniusában fizetett vissza neki egy húsz forintos kölcsönt: Uo. 348., MZSO VIII. 152–153. (Nr. 164.). Egy adójegyzékből (Selmecbánya, 1526. júl. 6.) azt is megtudhatjuk, hogy a selmecbányai polgárok a királyi adót Szerencsés Imrének fizették meg. Lásd *Ratkoš, P.*: Dokumenty i. m. 1957. 256–259. (Nr. III. 3.); MZSO VIII. 153. (Nr. 166.).

⁹⁷ Az idézet egy hosszabb 16. századi szövegből származik: *Élijáhu ben Binjámin ha-Lévi*: A kitért Szerencsés Imre érdemei. In: *Komoróczy G.*: „Nekem itt zsidónak kell lenni” i. m. 152–155. (Nr. 36.). Lásd még *Kohn S.*: Héber kutforrások i. m. 75–81. (XVI.); Szerencsést zsidó kortársai nagyra becsülték, a vallásos zsidó hagyományba is így vonult be, vö. *Uő*: A zsidók története i. m. 284–286.; *Büchler S.*: A zsidók története i. m. 66–69., 72–73.

Zsidó pénzember? Tehetséges vállalkozó? Politikai befolyással rendelkező oligarcha? A királyi pár bizalmi embere? Gazdasági tanácsadó? A zsidók árulója? A keresztények megrontója? Megannyi, leginkább rosszízű toposszal felelhetnénk, ám Szerencsés valós személyiségének, szerepének leírásához és értelmezéséhez önmagában egyik sem megfelelő. A fentiek fényében mégis kísérletet tehetünk a kérdés megválaszolására. Hermann Zsuzsanna összefoglalását, a *moneta nova* bevezetésének körülményeit tisztázó kutatási eredményeit figyelmen kívül hagyva, 2005-ben Haraszi György hasonló céllal már közölt részletes tanulmányt Szerencsés Imréről. Az alkincstartóra, a közéleti szereplőre vonatkozó megállapításai viszont kizárólag a korábbi szakirodalomra támaszkodnak, így az egyes állítások kritikátlan átvétele vádiratnak beillő szövegezést eredményezett: „Fényes, de csak önérdeket hajhászó gonosz társaságba került, ahol tevékeny részt vett a hatalom- és kincsvágyó pártok cselszövényeiben. [...] Szerencsés igazi bűne a mindenkori parvenükre jellemző túlhajtott azonosulási törekvés, a 'befogadó' környezet rosszul elsajátított szokásainak túllihegésére irányuló vágy volt. [...] Felrótták neki, hogy ő tanácsolta II. Lajosnak, hogy az udvar hatalmas adósságai és a török elleni katonai kiadások fedezésére rossz, a névérték alig felét érő pénzt veressen, de mivel ebbe az országgyűlés (Buda, 1521. november) is bizonyos kikötésekkel beleegyezett, a végső felelősség nem az övé volt, jóllehet ő is részt vett a terv megvalósításában. 'Mentségére' szolgáljon, hogy a továbbiakban is számos alkalommal neki kellett állnia a nyakló nélkül költekező ifjú királyi pár, Lajos és Mária királyné számláit. Pénzügyi és főként 'pénzcsináló' tehetsége révén Szerencsés befolyása még tovább nőtt [...] 1525 májusában a Rákos mezején [...] Fortunatus, akinek a királyi udvar kegyét élvezve mindig sikerült magát kivonnia a törvényes felelősségre vonás alól, hiába iparkodott ez alkalommal a könnyedén forgó, a hasznot és élvezeteket előteremtő mobiltőke (modern szóhasználattal: 'karvalytőke') elleni gyűlöletet a hozzá hasonlóan ugyancsak külföldről jött, de keresztény Fuggerekre áthárítani. Az 1526-ban tartott rákosi országgyűlésen [...] a királyi pár megbízásából és 'az ország bonyodalmaiban el nem igazodó' rendek kérelmére Fortunatus mutatta be a királyi jövedelmek jegyzékét, s szerencsés és ravasz fordulattal elárulta a Fuggerek és más ellenlábás, udvari párti országnyagok sötét pénzügyi üzelmeit.”⁹⁸

⁹⁸ *Haraszi Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 231–234. Haraszi György állításával (uo. 229.) ellentétben a Thuz család tagjai nem voltak „újkeresztények”. A 16. század második felében ugyanis egy humanista, Johannes Lsthius állította azt Mátyás kincstartójáról, Laki Thuz Jánosról, hogy kikeresztelkedett zsidó volt, és a királytól ajándékba kapta a csáktornyai uradalmat. A valóság ezzel szemben az, hogy Thuz sohasem volt Csáktornya birtokosa, a kikeresztelkedett zsidó kereskedő Ernuszt János, aki szintén kincstartó volt, viszont igen. Laki Thuz Somogy megyei nemes volt, és a magyar Bő nemzetiségből származott, később viszont Ernuszt fontos üzlettársa lett. Lsthius vélhetőleg összekeverte Ernuszt és Thuz származását. Lásd *Kubinyi András*: Zsidók a királyi kincstárban a középkori

A korábbi kutatás úgy tartotta, hogy Szerencsésről kortárs képi forrás is maradt fenn. Egy 1509-es fametszeten látható ábrázolást Zolnay László Szerencsés Imre képmásának gondolt. Haraszi György azonban meggyőzően mutatta ki, hogy a kép valójában egy spanyolországi összövegből származó német népkönyv Fortunatus-történetének illusztrációja: ez a másik, ciprusi születésű Fortunatus halála előtt pénzeszacskóját és varázskalapját fiaira, Ampedora és And[e/o]losiára hagyta. Mivel az Andolosia név emlékeztet Andalúziára, ismervén Szerencsés hispániai származását, vélte Zolnay László tévesen, hogy a kép Szerencsés Imrét ábrázolja. Az újabb kutatások fényében sajnos, arról az izgalmas ikonográfiai lehetőségéről, hogy Szerencsésről, jellemző élethelyzetéről (vagyonát átadja két idősebb, zsidó hiten maradt fiának) kordokumentumként képi ábrázolással rendelkezünk, le kell mondanunk.⁹⁹

Ki volt hát Szerencsés Imre? Vizsgálódásaink alapján kijelenthetjük: tehetséges pénzügyi szakember, a moneta nova reform értelmi szerzője. Bár a felemelkedő Thurzó Elek révén a rivális érdekkör vezetői, a Fuggerek rövid időn belül, több mint másfél évre ki tudták rekeszteni a pénzügyigazgatás vezetéséből – és így a hasznok realizálásából is – Szerencsés nem bizonyult könnyű ellenfélnek, mert 1523-ban Mária királyné segítségével, Szalkai kancellár politikai támogatásával, visszaszerezte korábban elveszített állását, sőt 1525-ben átmenetileg elérte a Fuggerek Magyarországról történő kizorítását is. 1524 végén akkori főnöke és szövetségese, Várdai Pál kincstartó távozni kényszerült, és bár rövidesen megbukott Szerencsés ellensége, a sikkasztással vádolt régi–új kincstartó, Thurzó Elek, az 1525-ös (rákosi) országgyűlés magát Szerencsést is megfosztotta alkincstartói tisztségétől. Formális hivatalviselése ezzel mégsem ért véget, mivel ismét alkincstartó lett, sőt gazdasági befolyása jórészt megmaradt. Az 1526 nyarának végén bekövetkezett halála nemcsak mesés gazdagságának, hanem a középkori Magyarország pénzügyi elitjének végét is jelzi. Hogy mekkora vagyont hagyott vér szerinti és fogadott gyermekeire, ma már nehéz pontosan megállapítani, szellemi öröksége azonban máig viták keresztútjába helyezi személyiségét.¹⁰⁰

Magyarországon. In: 1100 éves együttélés. A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában. Szerk. Püspöki Nagy Péter. Bp. 2001. 102.

⁹⁹ Zolnay László: Kincses Magyarország, 2. javított kiadás. Bp. É. n. [1977.] 30.; Haraszi Gy.: Az „igazi” Fortunatus i. m. 222. 3. jegyz.

¹⁰⁰ Kohn S.: A zsidók története i. m. 273., 283–284.; Büchler S.: A zsidók története i. m. 71–72.; Haraszi Gy.: Az „igazi” Fortunatus i. m. 235–238.; Komoróczy G.: A zsidók története i. m. 356–357. Szerencsés örökösei sikertelenül próbálták vagyonát meg-, illetve visszaszerezni: Held Anna újból felhatalmazta második férjét, Khlee Mártont, hogy nevében és fia, György nevében érvényesítse első férjének, Szerencsés Imrénék hagyatékára támasztott jogigényeiket (Pozsony, 1530. júl. 26.). Lásd Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. IV. 1371–1564. Összeáll. Kováts Ferenc. Bp. 1938. 109–111. (Nr. 87.); I. Ferdinánd meghagyta Buda városának, hogy szolgáltasson igazságot Szerencsés

II. Lajos tehetséges alkincstartója a 19. és 20. század történeti szakirodalmában változott igazán démonikus alakká, akit zsidó és keresztény szerzők egyaránt saját koruk szemüvegén keresztül láttattak. Szerencsés Imre késő középkori pénzemberből és pénzügyi tanácsadóból így lett „a tipikusan 20. századi probléma: az önigazoló lélek kettőssége, a régi és új köttöttségek, a kiválás és beolvadás feloldhatatlan küzdelme, az elhagyottak szeretetének, megbecsülésének akár zsarolás útján való visszaszerzésére irányuló vágy” megtestesülése, mitikus (anti)hős.¹⁰¹ Jelen tanulmány elsősorban Szerencsésnek az 1521. évi pénzreformban játszott szerepét kívánta tisztázni, így nem volt feladata a 20. század sajátos látásmódjának elemzése, okainak művelődéstörténeti feltárása. Abban bízunk, hogy valaki rövidesen elvégzi ezt a sürgető feladatot is.¹⁰²

Imre özvegyének, Khlein Annának és gyermekének, Györgynek, Pook Jánossal szemben, akit Mária özvegy királyné parancsára bevezettek Szerencsés ingatlanvagyonába (Augsburg, 1530. szept. 1.). Lásd uo. 111–112. (Nr. 88.). I. Ferdinánd a kolozsvári tanácsnak megparancsolta, hogy polgártársuk, Fábián szűcs, azt a 200 forintot, amelyet még Szerencsés Imrétől vett kölcsön, és ezért házat zálogba adta, özvegyének késedelem nélkül fizesse meg (Augsburg, 1530. szept. 29.). Lásd Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. XV. 1408–1770. Szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1972. 19–20. (Nr. 6.). Az örökbefogadott fiú, Haller János is támasztott jogigényeket, ezért 1530 körül beperelte Szerencsés özvegyét, Anna asszonyt, hogy a neki járó részt megkaphassa. Lásd MZSO IX. 86–87. (Nr. 97.), illetve azért a hozományért, amely néhai felesége, Eufémia által járt volna neki lásd uo. 87–88. (Nr. 98.), mivel Haller felesége a Hecht-családból származott, így a kolozsvári Held-ek rokona volt: *Kubinyi A.*: Budai kereskedők i. m. 117. 164. jegyz.; *Uő*: Budai és pesti polgárok családai összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37. (1966) 243. (eredetileg megjelent: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Bp. 2009. 513–570.). 1532-ben már a budai városi tanács az alhévízi Szent Erzsébet-ispotályt iktatta be néhai Szerencsés Imre budai háza, kertje és szőlője birtokába: uo. 88–90. (Nr. 99.). Szerencsés özvegye, Held Anna végül szegényen halt meg, végrendelete 1544-ben kelt (Bécs, 1544. nov. 19.). Lásd Magyar–Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. XII. 1414–1748. Szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1969. 73–75. (Nr. 11/2.), ezt így tudta Hans Dernschwam is. Lásd *Dernschwam, H.*: A beszercebányai i. m. 120. Szerencsés egyik, korábbi házasságából származó fiát, Ábrahámot – Mária magyar királyné kérelmére – viszont Ferdinánd osztrák főherceg fogadta védelmébe, és megengedte neki, hogy Kismartonban telepedjen le (Bécs, 1526. júl. 11.). Lásd MZSO V/1. 159–160. (Nr. 325.). Tévesen állította Kohn Sámuel, hogy Szerencsés vagyona Mária özvegy királynéra szállt (*Kohn S.*: Héber kutforrások i. m. 80. 5. jegyz.), a királyné csupán a Szerencsés által II. Lajosnak adott két kölcsön összegét követelte I. Ferdinándtól: Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. II. i. m. 26–32. Viszont Szalkai László esztergomi érsek 53 márká és 14 lat súlyban Szerencsés Imrének elzálogosított ezüsttárgyai („das Silbergeschir so der von Gran dem Emerich versetzt”) Mária királyné birtokába kerültek, mert ezeket 1526 őszén más ezüsttárgyakkal együtt ő adta át Bécsben a Beheimék pénzverőinek, pénzverés céljára. Lásd MZSO VIII. 156. (Nr. 170.). A szellemi hagyaték feltárását Scheiber Sándor kezdte meg egy Szerencsés Imre spanyolországi könyvtárból származó héber kézirat felfedezésével és ismertetésével. Lásd *Scheiber S.*: A Szerencsés Imre-irodalomhoz i. m. 1475–1478.

¹⁰¹ *Haraszti Gy.*: Az „igazi” Fortunatus i. m. 223. Ma is fontos kultúrtörténeti összefoglalást készített Scheiber Sándor Szerencsés alakjának magyar szépirodalmi ábrázolásairól. Lásd *Scheiber S.*: A Szerencsés Imre-irodalomhoz i. m. 1479–1485.

¹⁰² Hogy ezen a téren lenne még teendő, jól illusztrálja a következő, „Jud Süß” kapcsán megfogalmazott idézet (*Bundula I.*: A teremtet zsidó i. m.): „Oppenheimer egyébként Feuchtwangernél sem rokonszenves: hidegen számító karrierista, aki sem más, sem a saját érzelmeire nincs tekintettel. Megbízói előtti

IMRE SZERENCSÉS,
THE LEGENDARY VICE-TREASURER OF KING LAJOS II,
AND THE MONETA NOVA

by Márton Gyöngyössy

SUMMARY

The spiritus rector of the 1521 monetary reform was in all probability Imre Szerencsés (Fortunatus), vice-treasurer of King Louis II (1516–1526). Although the leaders of a rival financial group, the Fuggers, soon pushed him out of both the financial administration and the realisation of the profit through the newly rising treasurer, Alexius Thurzó, Szerencsés regained his former office in 1523. The coins minted between 1521 and 1525, referred to as moneta nova in the sources, were much inferior to the previously circulating coins in terms of both quality and elaboration. The debasement of the currency nominally increased the royal revenues, but these, collected in the new money, in fact amounted to somewhere between one third and one half of their previous level. Blame for all this was mostly put on Imre „the Jew” by the scholarly literature. The present paper, however, through a reassessment of the sources, brings into question the responsibility of Szerencsés in the monetary debasement, and draws attention again to his much disputed intellectual heritage.

meghunyáskodását, sértegetéseik alázatos tudomásulvételét az író távolságtartó gúnnyal szemléli. A terjedelmes regényben haladva azonban egyre inkább az az érzésünk, hogy Feuchtwanger csőbe húzza olvasóját; a jól ismert antiszemita klisék idővel a visszájukra fordulnak. Valóban, Süß gátlástalan törtető, ám még mindig sokkal különb, mint a pénzéhes, képmutató keresztény – katolikus és protestáns – környezete. Ahogyan kiderülnek titkai – rejtegetett félárva lánya, ambivalens viszonyulása saját zsidóságához, karriervágyának mozgatói –, úgy válik egyre bonyolultabbá a személyisége.”